

2 ΑΙΩΝΕΣ σε  
21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ



5

## ΡΩΣΙΑ 1917 – ΕΛΛΑΣ 1918

Από την επαναστατική πράξη στην πολιτική φαντασία

Συζητούν:

1. Ρωσία 1917: Η Οκτωβριανή Επανάσταση  
Κωνσταντίνος Τσουκαλás – Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος
2. Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας: Ένα βήμα προς την πολιτική φαντασία  
Κωστής Καρπόζηλος – Βαγγέλης Καραμανωλάκης



ΑΡΧΕΙΑ  
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ  
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ  
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

# 2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές

Ψηφιακή εκδοτική σειρά

---

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:

Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:

Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξαφύλλου: Α' Σοσιαλιστικόν Συνέδριον εν Πειραιεί, 1918 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφική Συλλογή Μαίρη & Παναγιώτη Αρώνη)

# ΡΩΣΙΑ 1917 – ΕΛΛΑΔΑ 1918

Από την επαναστατική πράξη στην πολιτική φαντασία

Συζητούν:

1. Ρωσία 1917: Η Οκτωβριανή Επανάσταση

Κωνσταντίνος Τσουκαλás – Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος

2. Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας: Ένα βήμα προς την πολιτική φαντασία

Κωστής Καρπόζηλος – Βαγγέλης Καραμανωλάκης



2021



## **ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ**

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1-2 μ.μ., *Στο Κόκκινο 105,5*). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στην ψηφιακή πλατφόρμα Mixcloud <https://www.mixcloud.com/aski/>.

Η συσσώρευση αυτού του πλούτου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χροστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερους» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «**2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές**» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνηφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χροστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος-20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες zwēs» του στο δημόσιο πεδίο· στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική zwē, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπόσημα, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παροντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητά της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναν σημαντικό για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

\*\*\*

Ρωσία 1917 – Ελλάδα 1918. Αν για την παγκόσμια ιστορία της Αριστεράς η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 υπήρξε η γενεσιοναργός συνθήκη, το σημείο μηδέν για την εφαρμογή των ριζοσπαστικών ιδεών του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, για την ελληνική περίπτωση το σημείο μηδέν θα πρέπει να αναζητηθεί έναν χρόνο αργότερα, το 1918, μέσα από τη διεξαγωγή του Ιδρυτικού Συνέδριου του ΣΕΚΕ. Τα δύο γεγονότα, διαφορετικής ασφαλώς εψηφείας, έκτασης και σημασίας, δεν συνδέονται με κάποιου είδους ιστορική νομοτέλεια, αλλά αναδεικνύουν διαφορετικά σημεία στον χάρτη της διεθνούς πρωτοπορίας του σοσιαλισμού, ριζοσπαστικά βήματα ενός παγκόσμιου κινήματος. Ένα κίνημα, που στις αρχές του 20ού αιώνα οργανώνεται σε συλλογικά μορφώματα, πάλλεται και ορματίζεται, φέρνοντας στο προσκήνιο της εποχής του μια θεμελιώδη, αλλά καθόλου αυτονόητη υπόσχεση: την απελευθέρωση των κοινωνικά και πολιτικά καταπιεσμένων, των αόρατων της ιστορίας. Η παρούσα έκδοση, μέσα από δύο συζητήσεις, η πρώτη με αφορμή τη συμπλήρωση ενός αιώνα από την Οκτωβριανή Επανάσταση και η δεύτερη με αφορμή τα εκατό χρόνια από το Ιδρυτικό Συνέδριο του ΣΕΚΕ, επιχειρεί να αναδείξει σημαντικές πτυχές, μεγαλύτερες και μικρότερες ιστορίες, σημεία όπου διασταυρώνεται η επαναστατική με την πολιτική πράξη.

Στην πρώτη συζήτηση, ο Ηλίας Νικολακόπουλος συνομιλεί με τους Κωνσταντίνο Τσουκαλά, ομότιμο καθηγητή Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ, και Ιωάννα Παπαθανασίου, ιστορικό, διευθύντρια ερευνών στο EKKE, για ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα του 20ού αιώνα, την Οκτωβριανή Επανάσταση. Εκκινώντας από τις ρίζες και την προϊστορία του γεγονότος και αναδεικνύοντας πτυχές της προσωπικότητας και της δράσης του Λένιν, ανασυνθέτουν τα γεγονότα και τους συντελεστές της κατάληψης των Χειμερινών Ανακτόρων, προχωρώντας σε μια συνολικότερη επισκόπηση των μετασχηματισμών του σοβιετικού παραδείγματος στην πορεία των ετών, εξετάζοντας παράλληλα τη μνήμη του γεγονότος ως έναν αιώνα μετά.

Στη δεύτερη συζήτηση, ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης συνομιλεί με τον Κωστή Καρπόζη, ιστορικό-διευθυντή των ΑΣΚΙ, για το Ιδρυτικό Συνέδριο του ΣΕΚΕ τον Νοέμβριο του 1918 στον Πειραιά. Με αφετηρία την ανθρωπογεωγραφία του σοσιαλισμού σε μια εποχή μετάβασης όπως η πολεμική δεκαετία 1912-1922, εστιάζοντας στη Φεντεραστόν και τον πρωτοπόρο εβραίο σοσιαλιστή Αβραάμ Μπεναρόγια, έως τους εκπροσώπους του ελληνικού σοσιαλισμού με επικεφαλής τον Νικόλαο Γιαννιώ, η συζήτηση φωτίζει άγνωστες πτυχές των διεργασιών του συνεδρίου, τις διαφορετικές τάσεις, τα διαδικαστικά ζητήματα αλλά και τις συγκρούσεις εντός του. Περιστέρω, τις αντιπαραθέσεις του ελληνοκεντρικού και οικουμενικού σοσιαλιστικού παραδείγματος, το ζήτημα της στάσης των σοσιαλιστών απέναντι στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την εμπλοκή της Ελλάδας στο γηλευρό της Αντάντ, αναδεικνύοντας μια ευρύτερα ρευστή διεθνή συγκυρία για το σοσιαλιστικό κίνημα, που για την Ελλάδα, ωστόσο, κατέληξε σε ένα αποφασιστικό βήμα πολιτικής φαντασίας και πράξης: την ίδρυση του ΣΕΚΕ.

# ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς γεννήθηκε στην Αθήνα. Είναι ομότιμος καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, docteur ès Lettres et Sciences Humaines στο Πανεπιστήμιο Παρισίων και επίτιμος διδάκτωρ στα Πανεπιστήμια Κρήτης και Πελοποννήσου. Κατά τα έτη 1968-1985 υπήρξε καθηγητής Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Παρισίων και κατόπιν καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε επιστημονικός διευθυντής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (EKKE) (1981-1989), επισκέπτης καθηγητής στα Πανεπιστήμια Columbia της Νέας Υόρκης, Princeton, New York University (NYU), της Πόλης της Νέας Υόρκης (CUNY), Iztapalapa της Πόλης του Μεξικού, Παρισίων (Paris 1), καθώς και στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει επίσης διατελέσει μέλος του Ανωτάτου Συμβουλίου Έρευνας και Τεχνολογίας, αρχηγός της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη Κορυφής του ΟΗΕ για την Κοινωνική Ανάπτυξη (1994-1996) και πρόεδρος του Δ.Σ. του Ελληνικού Ιδρύματος Πολιτισμού (2016-2019).

Η Ιωάννα Παπαθανασίου είναι ιστορικός, διευθύντρια ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (EKKE). Έχει σπουδάσει στην Αθήνα και στο Παρίσι, όπου εκπόνησε τη διδακτορική της διατριβή (Πανεπιστήμιο Paris X Nanterre). Έχει δημοσιεύσει μελέτες και άρθρα που αναφέρονται στην ιστορία του 20ού αιώνα και κυρίως στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος και της ελληνικής Αριστεράς, καθώς και τα βιβλία *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, 1951-1967. Το αρχείο της* (2001) και *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του '60. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις* (2008). Μέλος των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), συμμετείχε στο ΔΣ τους στα χρόνια 1998-2015 και ήταν υπεύθυνη για τις αρχειακές συλλογές τους. Είναι επιστημονική συνεργάτρια του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής Εκπομπικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ και πρόεδρος των ΑΣΚΙ, ενώ έχει την επιστημονική επιμέλεια της εκπομπής «Ιστορία στο Κόκκινο». Σπούδασε Μαθηματικά και Θεωρία Πιθανοτήτων στην Αθήνα, στη Λωζάνη και στο Παρίσι. Το 1984 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ. Από το 1986 έως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, όπου διετέλεσε υπεύθυνος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία». Έχει εργαστεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (EKKE) και έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα και

# ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

στο εξωτερικό. Επί σειρά ετών συνεργαζόταν με τον τηλεοπτικό σταθμό Mega για την ανάπτυξη των δημοσκοπήσεων και των εκλογικών αποτελεσμάτων, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον Τύπο. Στις δεκάδες δημοσιεύσεις του (αυτοτελή έργα, συλλογικοί τόμοι και άρθρα), κυρίως σε θέματα εκλογικής κοινωνιολογίας και πολιτικής ιστορίας, περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική βιογραφία* (2017) και *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967* (2001).

Ο Κωστής Καρπόζηλος είναι ιστορικός και διευθυντής των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ). Έλαβε το διδακτορικό του στο Πανεπιστήμιο Κρήτης το 2010 και στη συνέχεια εργάστηκε ως μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Columbia University, στο Princeton University και στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Είναι ο συγγραφέας των βιβλίων *Αρχείο Σταύρου Καλλέργη. Ψηφίδες από τον σχεδιασμό της σοσιαλιστικής πολιτείας* (Μουσείο Μπενάκη, 2013), *Κόκκινη Αμερική. Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός Νέου Κόσμου 1900-1950* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) και –με τον Δημήτρη Χριστόπουλο– *10+1 ερωτήσεις και απαντήσεις για το Μακεδονικό* (Πόλης, 2018). Έχει διδάξει στο SciencesPo, στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, στο College Year in Athens και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το επόμενο βιβλίό του, με τίτλο *Εκτός Ορίων. Μια διεθνική ιστορία του ελληνικού κοινωνισμού*, θα κυκλοφορήσει στα τέλη του 2021 (Αντίοδες).

Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης είναι αν. καθηγητής Θεωρίας και Ιστορίας της Ιστοριογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ). Είναι πρόεδρος του Ιστορικού Αρχείου του ΕΚΠΑ και αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου των ΑΣΚΙ. Βιβλία του: *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1837-1932* (2006), *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του 1837-1937* (2014, μαζί με τον Κώστα Γάβρογλου και τη Χάιδω Μπάρκουλα) και *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους* (2019, βραβείο από την Ακαδημία Αθηνών). Έχει επιμεληθεί μια σειρά συλλογικούς τόμους για τη χούντα, τη μνήμη της κοινότητας, την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα, κ.ά. Τον κατέρριψε αυτό προετοιμάζει μια βιογραφία του Γιάννη Κορδάτου.

# ΤΑΥΤΟΓΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ



«Ρωσία 1917: Η Οκτωβριανή Επανάσταση»

Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 2/11/2014

Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος

Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας

Ηχοτική επιμέλεια: Βαγγέλης Δοξαράς

Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο mixcloud: <https://www.mixcloud.com/aski/rrosia-1917-n-octoberianhi-epanastasi-2112014/>



Μουσική εκπομπής:

Μουσικό σύνολο Αλεξάντροφ, *Βαρσαβιάνκα*

Μουσικό σύνολο Αλεξάντροφ, *To τραγούδι των πορτιζάνων*

Stavros Lantsias ft Peter Erskine & Lars Danielsson, *In This Boat (Μες σ' αυτή τη βάρκα)*

André Rieu, *Balts αρ. 2 (Σοστακόβιτς)*

# 1. Ρωσία 1917: Η Οκτωβριανή Επανάσταση

Συζητούν: Κωνσταντίνος Τσουκαλάς (Κ.Τ.) – Ιωάννα Παπαθανασίου (Ι.Π.) –  
Ηλίας Νικολακόπουλος (Η.Ν.)

## ΟΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

**Ηλίας Νικολακόπουλος:** Καλημέρα, είναι πολύ όμορφη ηστορία Στο Κόκκινο, που επιμελούνται τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Σήμερα, θα μιλήσουμε για μία επέτειο λίγο ξεχασμένη πια, ο οποία, για μερικές δικαιολογίες, ήταν σημείο αναφοράς, σχεδόν για το σύνολό της, για το μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας Αριστεράς. Αναφέρομαι στην Οκτωβριανή Επανάσταση, που έγινε στις 25 Οκτωβρίου 1917, σύμφωνα με το παλιό ημερολόγιο, και έκτοτε γιορτάζεται στις 7 Νοεμβρίου, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο. Έχω μαζί μου στο στούντιο δύο εκπλεκτούς φίλους, τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά και την Ιωάννα Παπαθανασίου. Ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς είναι ιδρυτικό μέλος των ΑΣΚΙ και την Ιωάννα Παπαθανασίου, εδώ και πάρα πολλά χρόνια, μέλος του Διοικητικού τους Συμβουλίου. Λοιπόν, καλημέρα σας, ευχαριστώ. Τι μπορούμε να πούμε σήμερα για την Οκτωβριανή Επανάσταση και κάνουμε αυτήν την εκπομπή;

**Ιωάννα Παπαθανασίου:** Καλημέρα και από μένα. Τι ήταν, καταρχάς, αυτή η επανάσταση; Νομίζω ότι, τον καιρό που έγινε, η επανάσταση ήταν μία μεγάλη υπόσχεση. Ήταν μία υπόσχεση για την απελευθέρωση των, κοινωνικά και πολιτικά, καταπιεσμένων. Σήμερα, θα έπρεπε να είναι μία παγκόσμια αξία και νομίζω, ως αξία, κάποιος, επιτέλους, θα έπρεπε να τη συζητήσει και να τη σημαστούσε.

**Η.Ν.:** Κωνσταντίνε;

**Κωνσταντίνος Τσουκαλάς:** Εγώ δεν θα την αξιολογήσω, γιατί πιστεύω ότι είναι αυτονόητη η σημασία της. Απλώς θα ήθελα να πω ότι η Ρωσική Επανάσταση σηματοδότησε κάτι πολύ περισσότερο από μία ελπίδα. Με αυτήν τελειώνει ένας κόσμος και αρχίζει ένας άλλος κόσμος. Πιστεύω ότι τελειώνει, ουσιαστικά, ο 19ος αιώνας. Ο μακρύς 19ος αιώνας που αρχίζει με τη Γαλλική Επανάσταση.

**Η.Ν.:** Και αρχίζει ο σύντομος 20ός.<sup>1</sup>

**Κ.Τ.:** Ακριβώς. Με άλλα λόγια, πότε εξέπνευσε ο 19ος αιώνας και μαζί μ' αυτόν η αυτονόητη, αυτάρεσκη και απολύτως αποστασιοποιημένη πγεσία της αστικής τάξης; Εξέπνευσε στα χαρακώματα του Μάρνη και στην εξέγερση της Αγίας Πετρούπολης, της Πετρούπολης τότε, όχι Αγίας.

**Η.Ν.:** Τώρα είναι Αγία.

**Κ.Τ.:** Τώρα έγινε πάλι Αγία.<sup>2</sup> Εκείνο που θέλω να πω είναι ότι ξαφνικά άλλαξαν όλα. Οι πολιτικοί κόσμοι, γιατί γι' αυτό ουσιαστικά μιλάμε, άρχισε να φοβάται, να αμύνεται και, συνακόλουθα, να αναθεωρεί, με θεμελιώδη τρόπο, τις κατευθυντήριες αρχές πάνω στις οποίες οργάνωνε την εξουσία του. Από το '17 και μετά, δεν ήταν πια δυνατόν –τότε

1. Για τη χρήση του όρου βλ. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914–1991*, μετρ.: Βασίλης Καπετανγιάννης, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

2. Η Αγία Πετρούπολη, κατά τη διάρκεια της ιστορίας της, άλλαξε αρκετές φορές όνομα. Ιδρύθηκε το 1703 από τον τσάρο Πέτρο Α' ως Αγία Πετρούπολη, χρησιμοποιώντας το γερμανικό όνομα Sankt-Peterburg. Το 1914, με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, λόγω της αντιπαλότητας μεταξύ ρωσικής και γερμανικής αυτοκρατορίας, η πόλη πήρε το ρωσικό όνομα Πετρογκράντ. Μετά τον θάνατο του Λένιν το 1924 μετονομάστηκε σε Λενίνγκραντ, μέχρι το 1991 και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Σήμερα, έχει επανέλθει το γερμανικό όνομα.

δηλαδή, γιατί τώρα είναι— να μην επικαλείται κανείς ιδέες όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, η συναίνεση, η αλληλεγγύη, με αποτέλεσμα βαθμιαία, αλλά σταθερά, να οδηγηθούμε στα κοινωνικά κράτη πρόνοιας του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, τα οποία, με τη σειρά τους, δεν είναι τυχαίο ότι κατέρρευσαν το 1989.

**H.N.:** Mazí με τον υπαρκτό σοσιαλισμό.

**K.T.:** Όσο υπήρχε το σοβιετικό καθεστώς, η Δύση –as το πούμε έτσι– ήταν υποχρεωμένη να υπολογίζει αυτόν τον αντίπαλο και αμυνόμενη να δίνει κάποια ψιχία, έστω, στην εργατική τάξη, με αποτέλεσμα να μπορέσει να υπάρξει αυτή η ευρύτερη σοσιαλιστική συναίνεση. Να κάνω και μία δεύτερη παρατήρηση. Αυτός ο σύντομος 20ός αιώνας συνοδεύτηκε, μέσω της Σοβιετικής Ένωσης, και από κάτι άλλο: από τη διαίρεση του κόσμου σε πρώτο, δεύτερο και κατ' επέκταση τρίτο.<sup>3</sup> Απ' το 1989 και μετά, με το τέλος του 20ού αιώνα, δεν υπάρχει δεύτερος και δεν υπάρχει και τρίτος κόσμος, με αποτέλεσμα να μεταβληθούν πλέον οριστικά οι παγκόσμιες ισορροπίες. Με αυτήν την έννοια, η ίδρυση της Σοβιετικής Ένωσης είναι το σημαντικότερο, ίσως, ιστορικό γεγονός του 20ού αιώνα και τον σφράγισε.



*Εξαθλιωμένοι εργάτες στην τσαρική Ρωσία*

3. Ο γάλλος δημογράφος, ανθρωπολόγος και ιστορικός Άλφρεντ Σωβί εισήγαγε πρώτος το σχήμα της διαίρεσης του κόσμου σε τρεις κόσμους. Στον πρώτο ανήκαν οι χώρες της Δύσης, μέσω της Συμφωνίας NATO, και στον δεύτερο οι χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, μέσω του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Στον τρίτο κόσμο ανήκαν οι χώρες που δεν ήταν συνδεδεμένες ούτε με το NATO ούτε με τη Σύμφωνη της Βαρσοβίας, όπως οι χώρες της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής, της Ωκεανίας και της Ασίας. Alfred Sauvy, «Trois mondes, une planète», *L'observateur politique, économique et littéraire*, τχ. 18 (14 Αυγούστου 1952).

**H.N.**: Εγώ θα ήθελα να αναφερθώ σε δύο σημεία: πρώτον, ο μακρύς 19ος αιώνας ξεκινάει με μία επανάσταση και τελειώνει με μία άλλη επανάσταση. Θα ήθελα να μιλήσουμε, αργότερα, για τη σχέση μεταξύ αυτών των δύο επαναστάσεων, της Γαλλικής και της Ρωσικής. Δεύτερον, η Επανάσταση είναι τέκνο, κατά κάποιο τρόπο, του Α' Παγκοσμίου Πολέμου: πόλεμος δηλαδή και επανάσταση είναι δύο αλληλένδετα γεγονότα. Εξού και η Επανάσταση του Οκτώβρου, στην πραγματικότητα είναι μια μακρόσυρτη σειρά γεγονότων που διαρκεί αρκετούς μήνες. Ξεκινάει τον Φλεβάρο του '17 με την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος, την παραίτηση του τσάρου και τη δημιουργία μιας προσωρινής κυβέρνησης. Σε αυτήν την αλληλουχία γεγονότων παρεμβάλλεται το κίνημα των Σοβιέτ<sup>4</sup> και, ήδη από τον Φλεβάρο και σίγουρα μέχρι τον Οκτώβρο, θα έχουμε αυτό που ονομάζουμε δυαδική εξουσία.

**I.P.**: Ας τα πάρουμε πίγιο από την αρχή. Νομίζω ότι η Ρωσική Επανάσταση είναι πιαδί πολλών πραγμάτων. Όντως εγγράφεται στη συνέχεια της Γαλλικής Επανάστασης μέσα από τις αξίες της, μέσα από αυτά που πρεσβεύει, δηλαδή τη χειραφέτηση, την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη, τη μείωση των κοινωνικών αντιθέσεων και την ανατροπή των κυρίαρχων τάξεων. Όμως, ταυτόχρονα, είναι και πιαδί της Βιομηχανικής Επανάστασης, μίας επανάστασης η οποία δεν έχει προσδιορισμένη αρχή και τέλος –είναι μια μακρά διαδικασία– αλλά είναι εκείνη η οποία φέρνει τις μεγάλες ανατροπές κατά τον 19ο αιώνα. Ας θυμηθούμε τον Χόμπαμπαουμ όταν γράφει ότι οι έννοιες εργοστάσιο, προϊτεάριος, βιομηχανία δεν υπήρχαν πριν.<sup>5</sup> Οι κοινωνικές αντιθέσεις που δημιουργούνται μέσα από τη Βιομηχανική Επανάσταση είναι εκείνες που φτιάχνουν το νέο πρόσωπο των κοινωνιών. Έχουμε, δηλαδή, απ' τη μία μεριά τη Γαλλική Επανάσταση που φέρνει στην ανθρωπότητα ένα νέο κώδικα αξιών, όπως η αδελφότητα, η ισονομία, η δικαιοσύνη, και απ' την άλλη τη Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία φτιάχνει τη νέα συνθήκη μέσα στην οποία οι κοινωνίες ζουν. Λοιπόν, πιαδί αυτών των δύο επαναστάσεων είναι η Ρωσική Επανάσταση, η οποία εξαπλώνεται σε μία κοινωνία σε βαθιά κρίση και εξαθλιωμένη πριν ακόμα την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.



#### Η ΗΓΕΤΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ

**H.N.**: Νομίζω ότι έχει έρθει η ώρα να αναφέρουμε και το όνομα του πρωτεργάτη της Επανάστασης, του Λένιν. Μόλις καταρρέει το τσαρικό καθεστώς, ο Λένιν, εξόριστος στη Γενεύη, παίρνει ένα τρένο –υποτίθεται με την ανοχή, αν όχι την παρότρυνση και της γερμανικής κυβέρνησης– και φτάνει στο Πετρογκράντ. Εκεί το Κόμμα των Μπολσεβίκων<sup>6</sup> είναι ακόμα μία μικρή μειοψηφία, αλλά μέσα σε λίγους μήνες θα γίνει μια μεγάλη, ίσως όχι πλειοψηφία, πάντως μία ισχυρότατη και δυναμική οργάνωση, με τα εργατικά σοβιέτ να είναι μαζί του και ένα μεγάλο κομμάτι του στρατού να πρωταγωνιστεί στην κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων.

**K.T.**: Ναι, αλλά πρέπει να σκεφτούμε –και αυτή είναι, ίσως, η ιδιοφυΐα του Λένιν– ότι επέβαλε τη γραμμή της ένοπλης εξέγερσης ενάντια σε ένα πολύ μεγάλο κομμάτι του κόμματός του. Πήρε δηλαδή το ρίσκο, θα λέγαμε –γιατί δεν είναι κανείς βέβαιος ποτέ για τίποτα στην ιστορία–, να πνίξει την Επανάσταση στο αίμα. Συνεργάτες του, και μελλοντικοί και οι

4. Ο θεσμός των Σοβιέτ (συμβούλια αντιπροσώπων σε επίπεδο διοικητικής περιφέρειας) δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης Ρωσικής Επανάστασης το 1905. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και τη δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης, αποτέλεσαν την κύρια μορφή εξουσίας, υπό την εποπτεία και καθοδόγυπτη του Κομμουνιστικού Κόμματος.

5. E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, μετρ.: Μαριέτα Οικονομοπούλου – Αγλαΐα Κάσσανη, Αθήνα, MIET, 2002, σ. 11.

6. Το Κόμμα των Μπολσεβίκων δημιουργήθηκε το 1912 και ήταν αποτέλεσμα της διάσπασης του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος των Εργαζομένων σε μπολσεβίκους και μενσεβίκους.

τότε, όπως ο Κάμενεφ και ο Ζινόβιεφ<sup>7</sup> είχαν εναντιωθεί ρητά, μαζί με ένα μεγάλο κομμάτι του Μπολσεβίκικου Κόμματος. Με άλλα λόγια, ο Λένιν τι έκανε; Ο Λένιν υπήρξε θα 'λεγα, προσπλωμένος, μέχρι θανάτου, στο όραμα της Επανάστασης και της χειραφέτησης, ταυτόχρονα, όμως, ήταν ένας άνθρωπος εξαιρετικά πραγματιστής και άδραχνε τις ευκαιρίες, τις ιστορικές, οι οποίες του έρχονταν. Ήταν πραγματιστής και δεν παρασύροταν, όπως ο Τρότσκι, από την ιδέα ότι πάντα μπορεί να καθαρίσει το άτι της ιστορίας και να το οδηγήσει εκεί όπου θέλει. Ο Λένιν ήξερε πότε να προχωράει και πότε να υποχωρεί, και, κατά κάποιο τρόπο, αυτή ήταν η μεγαλοφυΐα του. Ήταν πραγματιστής· υπάρχει μία φράση, την οποία επικαλείται συνεχώς ο Λένιν, ότι «τα γεγονότα είναι πεισματικά».

**H.N.:** Παραμονές της Οκτωβριανής Επανάστασης, όταν ελήφθη η απόφαση στην Κεντρική Επιτροπή, ο Λένιν λέει: «Στις 24 θα είναι πολύ νωρίς, [...] στις 26 θα είναι πολύ αργά [...]. Θα πρέπει να δράσουμε στις 25, την ημέρα σύγκλισης του Συνεδρίου, έτοι ώστε μόλις συγκληθεί το σοβιέτ να πάμε να τους πούμε: "Ορίστε, να η εξουσία! Τι θα την κάνετε τώρα;"».<sup>8</sup> Αν και είναι πραγματιστής, επιχειρεί τον Ιούλιο μία πρώτη εξέγερση, η οποία αποτυγχάνει.<sup>9</sup>



Τα βομβαρδισμένα Χειμερινά Ανάκτορα, 10/1917

7. Οι Λεφ Μπορίσοβιτς Κάμενεφ (1883-1936) και Γκριγκόρι Εφσέτεβιτς Ζινόβιεφ (1883-1936) ήταν μπολσεβίκοι επαναστάτες και μετέπειτα σοβιετικοί πολιτικοί. Και οι δύο αποτέλεσαν μέρη του πρώτου, επταμελούς, Πολιτικού Γραφείου που ιδρύθηκε το 1917 με σκοπό τη διεύθυνση και πολιτική οργάνωση της Επανάστασης. Τα άλλα μέρη ήταν οι Βλαδίμηρος Λένιν, Λέων Τρότσκι, Ιωσήφ Στάλιν, Γκριγκόρι Σοκόλνικοφ και Αντρέι Μπουμπνόφ.

8. Τζων Ρίντ, *10 μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, Αθήνα, Αλφειός, 1975.

9. Αναφέρεται στα γεγονότα του Ιουλίου 1917, γνωστά ως «Ημέρες του Ιούλη», που έλαβαν χώρα στην Αγία Πετρούπολη μεταξύ 16 και 20 Ιουλίου, όταν στρατιώτες και βιομηχανικοί εργάτες εξεγέρθηκαν κατά της ρωσικής Προσωρινής Κυβέρνησης. Αποτέλεσμα ήταν η έκδοση διαταγής σύλληψης του Λένιν και η σύλληψη άλλων μπολσεβίκων πιγεών με την κατηγορία της υποκίνησης εξέγερσης. Ο Λένιν, αφού κρύφτηκε προσωρινά στο διαμέρισμα του Βενιαμίν Καγιούροφ, διέφυγε στη Φινλανδία. Βλ. σχετικά Tony Cliff, *All Power to the Soviets: Lenin 1914-1917*, Σικάγο, Haymarket Books, 2004, σ. 253-263 και συνολικότερα China Miéville, *Oktώβρης. Η ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, μετφρ.: Γιώργος-Ικαρος Μημηπασάκης, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017.

**K.T.**: Και ανακρούει πρύμναν...

**H.N.**: ...και πηγαίνει στη Φινλανδία και από κει καθοδηγεί το κόμμα...

**K.T.**: ...και εξαφανίζεται προσωρινά, για περίπου δυο μήνες.

**H.N.**: Ακριβώς. Τότε γράφει το περίφημο βιβλίο του *Κράτος κι Επανάσταση*,<sup>10</sup> το οποίο είναι, στην πραγματικότητα, μία μελέτη και αναφορά για την Κομμούνα του Παρισιού.<sup>11</sup> Έχω την αίσθηση ότι, στην αρχή, το πρότυπό του είναι η Κομμούνα του Παρισιού και μάλιστα κάποια στιγμή, αρχές του '18, λέει: «Η Οκτωβριανή Επανάσταση έχει επιβιώσει περισσότερο από την Παρισινή Κομμούνα». Είναι ένα άλλο σημείο αναφοράς για το τι είναι μία επανάσταση.

**I.P.**: Κάθε επανάσταση είναι μία ανατροπή. Είναι μία ανατροπή, η οποία μπορεί να εξελιχθεί με πολλούς τρόπους, μέσα από την εξέγερση, τη γενική αναταραχή, που την προκαλεί. Η Ρωσική Επανάσταση έχει τις ιδιοτυπίες της και μία από αυτές είναι οι διαφορετικές φάσεις από τις οποίες περνά. Δεν είναι δηλαδή μία στιγματιά διαδικασία. Η 25η του Οκτώβρη αποτελεί την κορύφωση της δεύτερης φάσης, με την κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων και την εξαγγελία της ανάληψης της εξουσίας από τα σοβιέτ. Η Επανάσταση, όμως, έχει τις «προϊστορίες» της. Μια απ' αυτές ξεκινά το 1905, με την «ματωμένη Κυριακή», δηλαδή με τη δολοφονία ανέργων εργατών στην Πετρούπολη. Αντίστοιχα, μέσα στο 1917: μέσα στον πόλεμο, τον Φεβρουάριο, οι μαζικές απεργίες και οι δυναμικές κινητοποιήσεις, που γίνονται, κυρίως, στην Πετρούπολη και εξαπλώνονται σε άλλες πόλεις, οδηγούν στην εκθρόνιση του τσάρου και εξελίσσονται στο επαναστατικό κίνημα που φέρνει τον Κερένσκι<sup>12</sup> στην εξουσία, τον Ιούνιο, και που τον ανατρέπει σε λιγότερο από 24 ώρες, τον Οκτώβρη του '17.

**H.N.**: Να θυμίσουμε ότι η Πετρούπολη είναι η πρωτεύουσα της Ρωσίας εκείνη την εποχή και όχι η Μόσχα. Το Μπολσεβίκικο Κόμμα έχει τσχυρή παρουσία και στην Πετρούπολη και στη Μόσχα, αλλά και στο Κίεβο, και το βασικό του σύνθημα, το οποίο επαναλαμβάνει και ο Λένιν, είναι το τρίπτυχο «ειρήνη, ψωμί και γη».

**K.T.**: Γι στους αγρότες...

## ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΗΡΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

**H.N.**: Ας σημειωθεί εδώ ότι οι αγρότες είναι, περίπου, το 80% του πληθυσμού της Ρωσίας, την εποχή εκείνη. Αποκά, λοιπόν, τη στήριξη αυτού του μεγάλου τμήματος της κοινωνίας, που είναι χωρίς γη και, ταυτόχρονα, είναι θύματα του πολέμου.

**K.T.**: Η Ρωσία έχει σχεδόν τρία εκατομμύρια νεκρούς στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έως τότε.

**H.N.**: Στα σημεία αυτά θα απαντήσει με το σύνθημα «όλη η εξουσία στα σοβιέτ»,<sup>13</sup> το οποίο παρουσιάζει ο Λένιν, ήδη από τον Απρίλιο, επιστρέφοντας στη Ρωσία.

10. B.I. Λένιν, *Κράτος και επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1996. Στα ελληνικά, μια από τις πρώτες εκδόσεις του συγκεκριμένου έργου κυκλοφόρησε στα 1923-1924 με τα στοιχεία Νικολάι Λένιν, *Κράτος και επανάσταση*, μτφρ.: Αντώνης Δούμας, ως έκδοση του Εκδοτικού Τμήματος της Ελληνικής Ομοσπονδίας Εργατικού Κόμματος Αμερικής (Νέα Υόρκη).

11. Παρισινή Κομμούνα ήταν η βραχύβια εργατική επαναστατική κυβέρνηση που εγκαθιδρύθηκε στο Παρίσι στις 18 Μαρτίου 1871, μετά την εξέγερση της εθνοφρουράς και των εργατών της πόλης. Τα κυβερνητικά στρατεύματα επιτέθηκαν στο Παρίσι, με αποτέλεσμα τη δολοφονία πολλών κομμουνάρων αλλά και αμάχων. Οι τελευταίοι 147 κομμουνάροι εκτελέστηκαν στις 28 Μαΐου 1871 στο κοιμητήριο Ρέρε Lachaise.

12. Ο Αλεξάντρ Φιοντόροβιτς Κερένσκι (1881-1970) ήταν δικηγόρος και πιέτης της μετριοπαθούς πτέρυγας του Κόμματος των Σοσιαλεπαναστατών. Διετέλεσε Υπουργός Δικαιοσύνης στην Πρώτη Προσωρινή Δημοκρατική Ρωσική Κυβέρνηση υπό τον Γκεόργκι Λβοφ και έγινε Πρωθυπουργός της Δεύτερης Προσωρινής Κυβέρνησης. Μετά την ανατροπή του έζησε και πέθανε στο εξωτερικό.

13. Το σύνθημα περιλαμβάνεται στις περιώνυμες «θέσεις του Απρίλιου», που ήταν μια σειρά οδηγίες του Λένιν που δημοσιεύτηκαν στην *Πράβντα*, όταν επέστρεψε στη Ρωσία τον Απρίλιο του 1917. Απευθύνοντας κυρίως στους μπολσεβίκους. B.I. Λένιν, *Άπαντα*, τ. 31, Μάρτιος-Απρίλιος 1917, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981.

**I.P.**: Και μη αποδοκιμάζοντας τις μεταρρυθμίσεις, οι οποίες γίνονται μετά την υποχρεωτική παραίτηση του τσάρου.

**H.N.**: Βέβαια. Το σύνθημα για τη γη αρχίζει ήδη κατά κάποιο τρόπο και εφαρμόζεται, αυθόρυμπτα, από τους ίδιους τους αγρότες και τους μουζίκους, με εξεγέρσεις και καταλήψεις τσιφλικιών και γατιών.

**I.P.**: Ας μην ξενάμε ότι πρόκειται για ένα καθεστώς απολυταρχικής φεουδαρχίας, παρά την αγροτική μεταρρύθμιση που επιχείρησε ο Στολύπιν.<sup>14</sup> Υπάρχουν ακόμα, παρά την κατάργηση της δουλοπαροικίας, έντονες οι δομές της φεουδαρχίας, η οποία τουλάχιστον τυπικά στη Δυτική Ευρώπη έχει καταλυθεί με τη Βιομηχανική Επανάσταση και, βεβαίως, με τη Γαλλική Επανάσταση. Υπάρχει σκοταδισμός. Τοπικές αγροτικές κοινωνίες σε απόλυτη άγνοια και θρησκοπληξία, οι οποίες υποφέρουν από την κακουχία και την ανέχεια. Γι' αυτό βρίσκονται επί αιώνες σε μία συνεχή διαδικασία εξεγέρσεων που ξεσπάνε και καταπνίγονται κάθε φορά στο αίμα.



### Mουζίκοι στην τσαρική Ρωσία

**K.T.**: Συμφωνώ μεν, αλλά δεν πρέπει να υπερβάλλουμε –από όσο γνωρίζω πάλι– ως προς τη σημασία των αγροτικών εξεγέρσεων. Οι αγρότες, δηλαδή, αυθόρυμπτα, σε μεγάλο βαθμό, εισέβαλλαν σε πολλά κτήματα των φεουδαρχών, αλλά δεν συμμετείχαν οι ίδιοι στις ενέργειες για την κατάληψη της εξουσίας. Τα στηρίγματα των σοβιετών και της Επανάστασης των σοβιετικών ήταν βασικά οι εργάτες, οι στρατιώτες και οι ναύτες, οι φοιτητές και οι διανοούμενοι – κυρίως ο ένοπλος λαός δηλαδή. Γι' αυτό ακριβώς έχει τεράστια σημασία το γεγονός ότι, όταν τον Αύγουστο ο Κορνίλοφ επιχείρησε να πάρει πραξικοπηματικά την εξουσία από την Προσωρινή Κυβέρνηση, ο Κερένσκι ζήτησε τη βοήθεια των μπολσεβίκων και του σοβιετών των εργατών της Πετρούπολης. Δηλαδή, με άλλα λόγια, θέλω να πω ότι, πρακτικά, τα στηρίγματα της Σοβιετικής Επανάστασης, στη φάση εκείνη, ήταν κυρίως οι εργάτες της Πετρούπολης και τα σοβιετών – όχι των αγροτών, αλλά των στρατιωτών, των ναυτών και των εργατών. Φυσικά και των φοιτητών, των διανοούμενων και όλων των άλλων στρωμάτων που τη στήριζαν. Συνεπώς, αγροτική επανάσταση δεν ήταν – και σε αυτό η Ρωσική Επανάσταση διαφοροποιείται πάρα πολύ από άλλες επαναστατικές μορφές τις οποίες είναι με σημαντικότερη στον 20ό αιώνα.

14. Ο Πιοτρ Αρκάντιεβιτς Στολύπιν (1862-1911) ήταν ρώσος πολιτικός που υπηρέτησε ως Πρωθυπουργός του τσάρου Νικολάου Β' το 1906-1911. Η θητεία του συνδέεται με την προώθηση της αγροτικής μεταρρύθμισης και με την καταστολή των επαναστατικών κινημάτων στην τσαρική Ρωσία.

## ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ

**H.N.**: Συζητούσαμε, λοιπόν, για τις ιδιαιτερότητες της Ρωσικής Επανάστασης. Τελικά, όμως, η Επανάσταση δεν βρήκε μημοτές.

**K.T.**: Βρήκε στη Γερμανία, αλλά απέτυχε.<sup>15</sup>

**H.N.**: Πετυχημένους μημοτές εννοώ, στη διάρκεια των, περίου, 100 χρόνων που έχουν μεσολαβήσει από τότε. Είναι βέβαιο ότι η ίδια φανταζόταν τον εαυτό της ως, απλώς, την απαρχή μιας πανευρωπαϊκής προλεταριακής επανάστασης και, πράγματι, έγιναν επαναστάσεις στη Γερμανία και στην Ουγγαρία,<sup>16</sup> οι οποίες, όμως, απέτυχαν. Ως αποτέλεσμα, η Οκτωβριανή Επανάσταση, αναγκαστικά, αναδιπλώνεται σε μία μόνο χώρα. Η αναδίπλωση αυτή είναι ήδη εμφανής από την ειρήνη που αναγκάζεται να υπογράψει με τη Γερμανία, τον Μάρτιο του '18, στο Μπρεστ-Λιτόφσκ, παραχωρώντας ένα μεγάλο τμήμα των εδαφών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Πάντως, όχι ρωσικά εδάφοι στην πραγματικότητα, εκτός από την Ουκρανία ενδεχομένως...<sup>17</sup>



*Το σοβιέτ εργατών και στρατιωτών της Πετρούπολης σε συνεδρίαση, 1917*

15. Στις 5 Ιανουαρίου 1919 ξεσπά στο Βερολίνο ο εξέγερση των Σπαρτακιστών με γενικές απεργίες και ένοπλες διαδηλώσεις. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Καρλ Λίμπκνεχτ, μέλη και οι δύο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας (SPD) που έχουν αποχωρήσει, ιδρύουν το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD) και πορεύνται της εξέγερσης. Στις 12 Ιανουαρίου, η εξέγερση καταστέλλεται αύρια από τις κυβερνητικές δυνάμεις και οι δύο πρόεδροι εκτελούνται στις 15 του ίδιου μήνα.

16. Η Ουγγρική Σοβιετική Δημοκρατία ήταν ένα βραχύβιο πολιτικό καθεστώς που διήρκεσε από τις 21 Μαρτίου έως τις 6 Αυγούστου 1919. Συγκροτήθηκε στα πρότυπα των ρωσικών σοβιέτ, ενώ το Επαναστατικό Συμβούλιο Διακυβέρνησης ήταν υπεύθυνο για την άσκηση της εξουσίας. Σε αυτό συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο Μπέλα Κουν ως Επίτροπος επί των εξωτερικών υποθέσεων και ο Γκέοργκ Λούκατς ως Επίτροπος επί των πολιτιστικών υποθέσεων.

17. Η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1918 στην ομώνυμη πόλη της Λευκορωσίας μεταξύ της μπολσεβικής Ρωσίας και των Κεντρικών Δυνάμεων κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η συνθήκη έθετε οριστικό τέλος στον πόλεμο των δύο αντίπαλων στρατοπέδων, με δυσμενείς αστόσο όρους για την άλλοτε τσαρική αυτοκρατορία. Υπό την πίεση των εσωτερικών ζητημάτων και για τη σωτηρία της επανάστασης, η προσίδια των μπολσεβίκων εξαναγκάστηκε σε υπογραφή της συνθήκης, η οποία οδήγησε στην απώλεια των εδαφών της Ουκρανίας και της Βαλτικής.

**I.P.**: Τον Νότιο Καύκασο...

**H.N.**: Τον Καύκασο προσπαθούσαν να τον καταλάβουν οι Λευκοί, γενικώς, οι Γάλλοι, οι Άγγλοι, οι Έλληνες, οι Τούρκοι. Αλλά πάντως, εκεί όπου παίχτηκε το μεγάλο παιχνίδι και στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε από το '18 μέχρι το '20-'21, σχεδόν, ήταν στην Ουκρανία. Δηλαδή και η Ουκρανία είναι παιδί του Α' και του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ ήταν μία, υποτίθεται, υποχώρηση, αλλά ήταν και το αναγκαίο τίμημα για την ειρήνη.

**K.T.**: Ένα από τα μεγάλα συνθήματα των μπολσεβίκων τότε ήταν «ειρήνη αμέσως, τέρμα ο πόλεμος», αλλά, όταν έλεγαν «ειρήνη αμέσως», εννοούσαν, χωρίς να αναφέρεται ρητά, «ανακωχή με τη Γερμανία». Βέβαια, όταν πήραν την εξουσία, υπήρχε μεγάλη δικογνωμία στο Κόμμα των Μπολσεβίκων και στα σοβιέτ για το εάν επρέπε να εξακολουθήσουν να πρεσβεύουν την «ειρήνη άνευ όρων» ή εάν έπρεπε να συνεχίσουν τον πόλεμο.

**H.N.**: Την άμυνα υπέρ της πατρίδας.

**I.P.**: Ναι, υπάρχει όλη αυτή η κριτική για τον επαναστατικό ντεφετισμό<sup>18</sup> του Λένιν. Όπως και να έχει, ο πόλεμος, για τη Ρωσία, ήταν αδύνατον να συνεχίσει...

**K.T.**: Ο Τρότσκι, αν θυμάματο καλά, διαφωνεί με την υπογραφή της Συνθήκης.

**H.N.**: Αλλά την υπογράφει τελικά.



**I.P.**: Τη συνθήκη την υπογράφει τελικά ο Τρότσκι υπό πίεση. Στην αρχή καθυστερεί τις διαπραγματεύσεις, αρνούμενος να προσυπογράψει, όταν, όμως, τα γερμανικά στρατεύματα αρχίζουν να πλησιάζουν προς την Πετρούπολη, παίρνει την εντολή: «Υπόγραψε τη συνθήκη» – και την υπογράφει. Το zήτημα όμως δεν είναι εκεί. Το zήτημα είναι ότι με αυτήν την υπογραφή, η οποία ήταν απαραίτητη, βέβαια, για να μπορέσει η Επανάσταση να επιβιώσει, οι Σύμμαχοι, ο Αντάντ δηλαδή,<sup>19</sup> βρίσκουν άλλο ένα πρόσωπο για να επιτεθούν εναντίον της νέας Σοβιετικής Δημοκρατίας. Οι Σύμμαχοι δεν φοβούνται μόνο μία εξέγερση ή τη διάδοση της σοβιετικής επανάστασης εκτός ρωσικών συνόρων, φοβούνται ότι η Συνθήκη θα δώσει τη δυνατότητα στη Γερμανία να ανασυνταχθεί. Κατά συνέπεια, θεωρούν ότι μπορούν πλέον να επιτεθούν στο νέο μπολσεβίκικο καθεστώς. Δεκαπέντε χώρες επιτίθενται το 1918 στην επαναστατημένη Ρωσία, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, η οποία συμμετέχει με εκστρατευτικό σώμα σε επιχειρήσεις στην Ουκρανία.

18. Ο επαναστατικός ντεφετισμός είναι μια αντίθηψη της οποία στηρίζεται στη μαρξιστική ιδέα της πάλης των τάξεων. Ο Λένιν υποστήριζε ότι ο πραγματικός εχθρός είναι η αστική τάξη, η οποία, για την ικανοποίηση των τιμπεριαλιστικών της επιδιώξεων, οδηγεί τους εργάτες στην ανθρωποσφαγή. Από τη θέση αυτήν απέρρεε η θεωρία της μετατροπής του τιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο ταξικό, με στόχο την κοινωνική επανάσταση.

19. Αντάντ ονομάζεται η συμμαχία μεταξύ Γαλλίας και Μεγάλης Βρετανίας. Η συμφωνία υπογράφηκε στις 8 Απριλίου 1904. Μετά την έναρξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, στην Ανάτην προσώρωσε και η Ρωσική Αυτοκρατορία.

## Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΟΣ

**H.N.:** Την ίδια περίοδο, όμως, το νέο σοβιετικό καθεστώς αποκτάει και μία άλλη υποστήριξη, πέραν της κοινωνικής. Ταυτίζει την κοινωνική με την εθνική υποστήριξη, μέσω του μετασχηματισμού της Ρωσίας σε Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ). Κατορθώνει, επομένως, ο Λένιν να συνδυάσει στην επανάσταση, εκείνη τη στιγμή –και στον εμφύλιο πόλεμο που ακολουθεύει–, τη κοινωνική με το εθνικό. Αυτό που εγκαταλείπει, όμως, είναι αυτή η αναφορά στην Κομμούνα του Παρισιού, στη δημοκρατική οργάνωση, στον σοσιαλισμό με δημοκρατία. Ήδη από τον Γενάρη του '18, όταν συγκαλείται η Πανρωσική Συντακτική Συνέλευση,<sup>20</sup> στην οποία οι μπολσεβίκοι είναι μειοψηφία, τη διαπλέει αμέσως. Επίσης, δεν υπάρχει πλέον και πραγματική ελευθερία του τύπου. Από πολύ νωρίς, ήδη από το καλοκαίρι του '18, η Róza Lúdovíkourová, στο δοκίμιο που γράφει, επικρίνει την αυταρχική στροφή του σοβιετικού καθεστώτος.<sup>21</sup>

**K.T.:** Την εποχή του εμφυλίου ή του πολεμικού κομμουνισμού,<sup>22</sup> αν θέλεις, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη μεταλλαγή του ονείρου της κομμούνας ή του κομμουνισμού σε ένα εθνικό και περιχαρακωμένο εξουσιαστικό σύστημα, το οποίο θα πάρει, αργότερα, την οριστική του μορφή με τον Στάλιν, αλλά αρχίζει με τον Λένιν. Η πατρίδα δηλαδή του σοσιαλισμού θα μεταβληθεί στη μεγάλη ρωσική πατρίδα και αυτό αποτυπώνεται ακόμα και στην καλλιτεχνική παραγωγή. Για παράδειγμα, ο Άιζενσταϊν,<sup>23</sup> επί Στάλιν, μετά το Θωρηκτό Ποτέμκιν, που είναι επαναστατικό, γυρίζει τον Αλέξανδρο Νιέφσκι, όπου οι κακοί Γερμανοί βυθίζονται στη λίμνη Πέιπους, και μετά γυρίζει τον Iβάν τον Τρομερό, ο οποίος, τι είναι; Είναι μία εκλογήκευση και εξιδανίκευση της μεγάλης ρωσικής πατρίδας. Ταυτόχρονα, με ακόμα μεγαλύτερη αποφασιστικότητα επί Στάλιν –αλλά η διαδικασία έχει ξεκινήσει από τον Λένιν– αρχίζει και υποχωρεί

το αίτημα, να το πούμε με μαρξιστικούς όρους, της μεταλλαγής των κοινωνικών σχέσεων μπροστά στο αίτημα της ανεπιφύλακτης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό το δίπολο, το μαρξιανό, αν θέλετε, το οποίο ενυπάρχει πάντοτε στην επαναστατική μαρξιστική ρητορεία, αρχίζει και λύνεται υπέρ της άμυνας, της ανάπτυξης και της δημιουργίας των τεχνολογικών και οικονομικών προϋποθέσεων για να επιτύχει το σύστημα. Εκεί είναι όπου αλλάζει ο χαρακτήρας του σοβιετικού πειράματος και από κει και πέρα, όχι πριν, αλλά από κει και πέρα, όσα επακολούθησαν ίσως να είναι νομοτελειακές συνέπειες των δύο αυτών θεμελιακών επιλογών που έγιναν και οι οποίες άρχισαν το 1920 και ολοκληρώθηκαν το 1930.



20. Η Πανρωσική Συντακτική Συνέλευση ήταν συνταγματικό σώμα που συγκλήθηκε στη Ρωσία μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Γενικά, αναγνωρίζεται ως το πρώτο δημοκρατικά εκπλεγμένο νομοθετικό σώμα οποιουδήποτε είδους στη ρωσική ιστορία.

21. Róza Lúdovíkourová, *Rωσική επανάσταση. Κριτική εκτύπωση*, μεταφρ.: Άγιος Στίβας, Αθήνα, Ύψηλον/Βιβλία, 1980.

22. Ο πολεμικός ή στρατιωτικός κομμουνισμός ήταν μια δέσμη έκτακτων μέτρων που εισηγήθηκε ο Λένιν και εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1918-1921). Μεταξύ αυτών ήταν η πάταξη της κερδοσκοπίας στα στηρά από τους κουλάκους (πιλούστοι αγρότες), η ίδρυση έκτακτων επιτροπών και πολιτικής αστυνομίας, της Τσεκά, καθώς και η πραγματοποίηση εκτεταμένου αριθμού συλληφών και εκτελέσεων πολιτικών αντιπάλων των Μπολσεβίκων. Μεταξύ αυτών και η εκτέλεση της αυτοκρατορικής οικογένειας τον Ιούλιο του 1918.

23. Ο Σεργκέι Μιχαήλοβιτς Άιζενσταϊν (1898-1948) ήταν σοβιετικός σκηνοθέτης, θεωρητικός της τέχνης, της τεχνικής του κινηματογράφου κι ένας από τους πρωτοπόρους του σοβιετικού αλλά και παγκόσμιου κινηματογράφου. Μεταξύ των ταινιών που γύρισε ήταν το Θωρηκτό Ποτέμκιν (1925), Οκτώβρης. Οι δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο (1927), Αλέξανδρος Νιέφσκι (1938), Ιβάν ο Τρομερός (1944-1945).

**H.N.:** Ταυτόχρονα, εξαιτίας της αποτυχίας των επαναστάσεων στη Δυτική Ευρώπη, η προσοχή στρέφεται προς την Ανατολή. Υπάρχει ένα άρθρο του Στάλιν, ο οποίος ήταν και κομισάριος μειονοτήτων και εθνικοτήτων, με τον τίτλο *Ex Oriente lux*.<sup>24</sup> Σε αυτό το άρθρο πετυχαίνεται να ενσωματώσει σε αυτήν τη νέα σοβιετική κατασκευή και τις μουσουλμανικές αστιατικές δημοκρατίες, οι οποίες, σήμερα, είναι ανεξάρτητα κράτη, και επίσης να έχει στραμμένο το βλέμμα προς την Κίνα. Μπαίνουμε, διηλαδή, σε μια νέα φάση, από όλες τις απόψεις, της Σοβιετικής Επανάστασης. Ίσως ο Μάρτης του '21, με την καταστολή της εξέγερσης στην Κροστάνδη, να είναι και ένα τέλος αυτής της μακρόχρονης διαδικασίας που ξεκίνησε το Φεβράριο του '17 και πια οριστικοποιείται το '21, όσον αφορά στην Ευρώπη, με τη δημιουργία της Τρίτης Διεθνούς. Με τη δημιουργία της Τρίτης Διεθνούς οριοθετείται ένα αυστηρό κομμουνιστικό πρόταγμα, αν και ο Χόμπσμπαουμ θεωρεί ότι ήταν, ίσως, τραγικό λάθος η διάσπαση αυτή του σοσιαλιστικού κινήματος.<sup>25</sup>



Το Ιερυτικό Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς. Στο προεδρείο ο Λένιν, Μάρτιος 1919

### ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΤΡΙΓΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΜΒΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

**I.P.:** Αυτή η επανάσταση εμπεριείχε, νομίζω, μια αντίφαση ως προς τον τρόπο επίτευξης της κοινωνικής αλλαγής. Η αντίφαση υπήρχε στην αντίληψη ότι θα μπορούσαν με ένα κόμμα, ένα ιδιαίτερο κόμμα, και στη συνέχεια μέσα σε μία μόνο χώρα να πραγματοποιήσουν αυτήν την αλλαγή. Νομίζω ότι εκεί βρίσκεται το σπέρμα όλης της κριτικής που μπορεί να γίνει, αλλά και της αποτυχίας. Είναι λίγο το ψεύδος που υπάρχει ή, καλύτερα, η διάψευση των ελπίδων για την πορεία της επανάστασης στη Γερμανία, είναι ο λιμός,<sup>26</sup> ο οποίος αλλάζει την κοινωνική συνθήκη μέσα στην

24. I.B. Στάλιν, «Εξ ανατολών το φως», Άπαντα, τ. 4, Νοέμβριος 1917-1920, χ.τ., Εκδοτικό της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, 1952, σ. 200-205.

25. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., σ. 97-98.

26. Αναφέρεται στον ρωσικό λιμό της περιόδου 1921-1922, με περίπου 5 εκατομμύρια θύματα.

ίδια τη Σοβιετική Ένωση, γεγονότα τα οποία πολύ νωρίς οδηγούν στη Νέα Οικουνομική Πολιτική και σε αντιθέσεις μέσα στο ίδιο το κίνημα και την κοινωνία, με κορύφωση τα γεγονότα της Κροστάνδης.<sup>27</sup> Η Κροστάνδη, η οποία ήταν το προπύργιο της Επανάστασης και το 1905 και το 1917, το 1921 συμβολίζει μία εξέγερση, η οποία, αν και ζητάει πολύ απλά πράγματα, καταπνίγεται στο αίμα.



«Θάνατος στη μπουρζουαζία».

Η σημαία των εξεγερμένων της Κροστάνδης, 1921

Δεν μπλάω για τη γερμανική που απέτυχε, αλλά, αν σκεφτούμε τις δύο μεγάλες επαναστάσεις που θυμόμαστε, την κινέζικη και την κουβανέζικη, και οι δύο έγιναν στο όνομα ενός συγκεκριμένου Έθνους, ενός συγκεκριμένου εθνικού πολιτισμού. Και βέβαια στο όνομα του σοσιαλισμού, αλλά δεν προβάλλουν πανανθρώπινα ιδεώδη, προβάλλουν την ανάγκη της ανατροπής μιας κατάστασης, μίας κυβέρνησης και ενός συστήματος σε μία χώρα. Με άλλα λόγια, το «εις μίαν μόνην χώραν» γίνεται πλέον όχι δόγμα, αλλά ανάγκη. Διότι από τη στιγμή που καταρρακώνεται το όραμα του Λένιν, αλλά και όλων των αριστερών της εποχής εκείνης, ήδη από το '20-'21, και δεν γίνεται η ευρωπαϊκή επανάσταση, αναγκάζονται και περιχαρακώνονται στη Σοβιετική Ένωση, δηλαδή στη Ρωσία. Κατά συνέπεια, παντού, σε όλο τον κόσμο, οι επαναστάσεις τοπικοποιούνται, εθνοποιούνται και αυτό, παρ' όλη τη μεγάλη τους συμβολή και ιδεολογική εμβέλεια, έχει σημασία όσον αφορά στις στρατηγικές τους επιλογές.

**H.N.:** Επίσης, και οι δύο επαναστάσεις που ανέφερες είναι, κατά βάση, αγροτικές. Η ιδιαιτερότητα της Επανάστασης του Οκτώβρου είναι ότι είναι επανάσταση επικεντρωμένη στην πρωτεύουσα, στην πόλη, στα εργατικά στρώματα και στους στρατιώτες. Στις άλλες επαναστάσεις τα επαναστατικά υποκείμενα είναι αγροτικοί πληθυσμοί, με κάποια επαναστατική πρωτοπορία να τα καθοδηγεί. Δεν είναι, όμως, ίδιο το μοντέλο της Οκτωβριανής Επανάστασης. Δεν παρουσιάστηκε πουθενά αλλού αυτό το μοντέλο, μετά τις διεκαετίες του '20, δηλαδή μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μπορεί να ήταν στο μυαλό, στη στρατηγική και στην ιδεολογία των κομμουνιστικών κομμάτων...

**K.T.:** Και στη ρητορεία τους.

27. Η εξέγερση της Κροστάνδης (έδρα του στόλου της Βαλτικής και λίγα χρόνια νωρίτερα βασικού υποστροφική της Οκτωβριανής Επανάστασης) υπήρξε μια από τις σημαντικότερες εξεγέρσεις κατά τη διακυβέρνηση των μπολσεβίκων. Εκδηλώθηκε στις αρχές Μαρτίου του 1921 από ναύτες, στρατιώτες και πολίτες, με κεντρικά σημεία μεγαλύτερες πολιτικές και οικονομικές ελευθερίες, και τερματίσθηκε του πολεμικού κομμουνισμού. Για την καταστολή της εξέγερσης εκ μέρους της πρεσβείας των μπολσεβίκων, επιστρατεύτηκε μεγάλη δύναμη ανδρών του Κόκκινου Στρατού. Ακολούθησαν σφοδρότατες μάχες με τους εξεγερμένους της Κροστάνδης, που είχαν ως αποτέλεσμα πολυάριθμες ανθρώπινες απώλειες. Παρά την επικράτηση των δυνάμεων του, υπό τον φόβο παρόμοιων εξεγέρσεων, ο Λένιν οδηγήθηκε στις μεταρρυθμίσεις της Νέας Οικουνομικής Πολιτικής.

28. Στην εισαγωγή του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ο Καρλ Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς γράφουν: «Ενα φάντασμα πλανιέται στην Ευρώπη: το φάντασμα του κομμουνισμού». Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς, *To Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, μτφρ.: Γιώργος Κόττης, εισαγωγή: Eric Hobsbawm, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

**I.P.**: Η ιδέα της παγκόσμιας επανάστασης τελειώνει, νομίζω, στα ερείπια του Βερολίνου και της επανάστασης των Σορτακιστών. Από εκεί και πέρα υπάρχει μία έντονη περιχαράκωση που είναι η υπεράσπιση της σοβιετικής πατρίδας, π οποία μπορεί στα λόγια να είναι σοσιαλιστική, αλλά στην πράξη αποκτά άλλο περιεχόμενο. Μπορεί τα κομμουνιστικά κόμματα να πρεσβεύουν την παγκόσμια επανάσταση, αλλά ταυτόχρονα γίνονται ο στρατός προάσπισης της επανάστασης στη Σοβιετική Ένωση.

### Η ΖΩΤΑΝΗ ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ

**H.N.**: Φτάνουμε στο 1989 και στο 1991, όπου παύει να υπάρχει η Σοβιετική Ένωση.

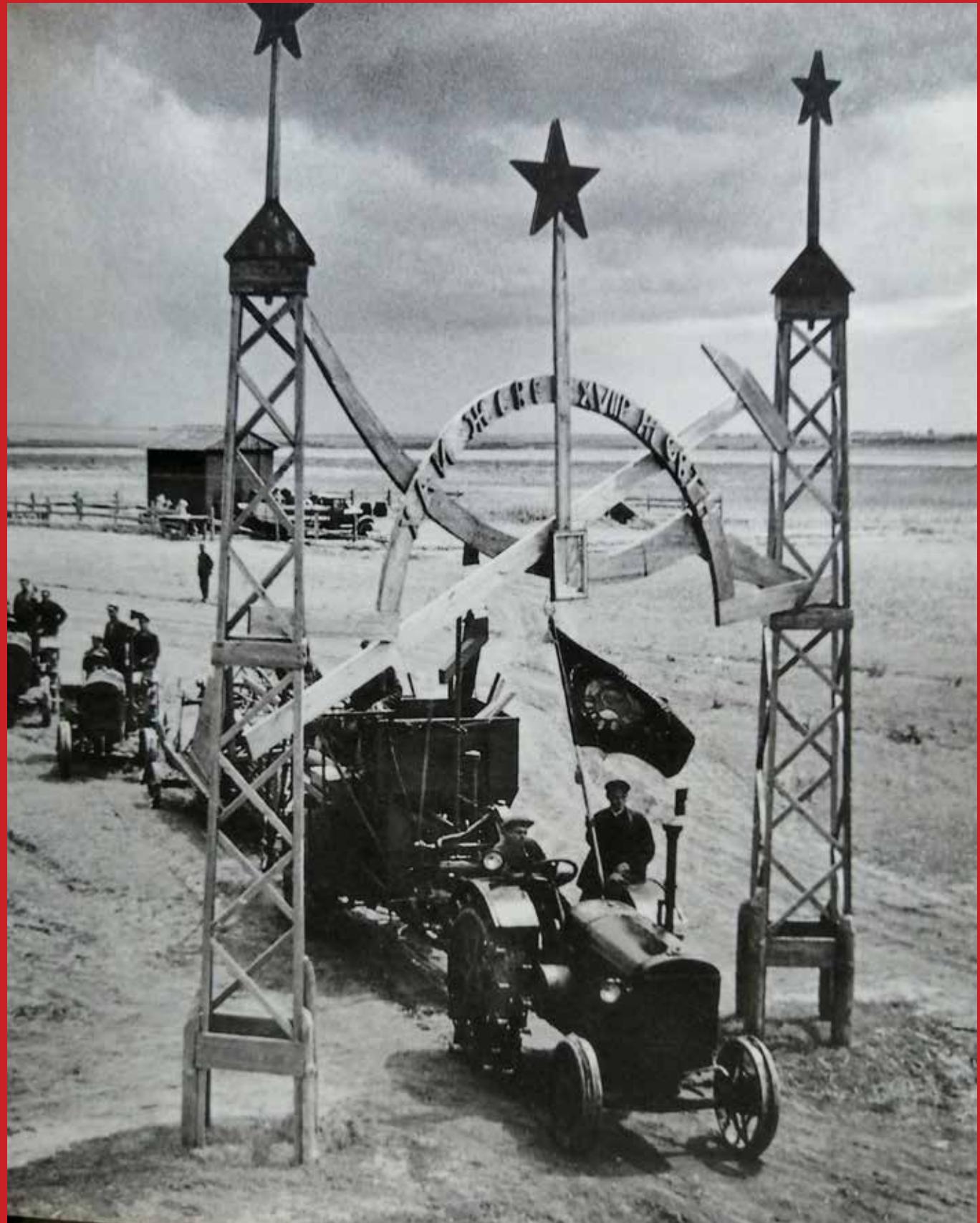
**K.T.**: Παύει να υπάρχει και ο Ψυχρός Πόλεμος.

**H.N.**: Παύει να υπάρχει και η μνήμη της Οκτωβριανής Επανάστασης. Σήμερα δεν βλέπω να γιορτάζεται ιδιαίτερα, παρά μόνον από τα τελείως ορθόδοξα κομμουνιστικά κόμματα.

**K.T.**: Αυτό είναι ένα άλλο zήτημα, το οποίο πιστεύω ότι συνδέεται με την απόλυτη κατίσχυση, στη Δύση πια, του νεοφιλελεύθερου δόγματος και του αντικομμουνιστικού μένους. Δηλαδή μετά το '89 τι γίνεται; Αρχίζει και απαξιώνεται συλλογικά –ίσως μετά την οικονομική κρίση να απλάξουν τα πράγματα– οτιδήποτε αναφέρεται σε ένα ουτοπικό πρόταγμα μεταλλαγής των παραγωγικών συστημάτων και των παραγωγικών μέσων. Αυτό γίνεται ανάθεμα. Γίνεται ανάθεμα ως αναποτελεσματικό, γίνεται ανάθεμα ως αντιφιλελεύθερο, γίνεται ανάθεμα ως ενάντια στη φύση των πραγμάτων. Μετά την ανατροπή του σοβιετικού καθεστώτος, η σοβιετική επανάσταση, με τη σφραγίδα πια της αποτυχίας, δεν μπορεί να εορταστεί παρά μόνον από τους λίγους εκείνους πιστούς, τα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία πιστεύουν, ακόμα, στην ανατροπή. Η μεγάλη νίκη του φιλελευθερισμού, δεν έγκειται, πιστεύω, τόσο στο γεγονός ότι επιβάλλει περικοπές στο κοινωνικό κράτος όσο στο ότι έχει επιβάλει, παγκοσμίως, την ιδεολογία της μονοδιάστατης παραγωγιστικής ανάπτυξης. Ότι δεν περιλαμβάνεται σε αυτό το μοντέλο, «γαία πυρί μιχθήτω», οδηγεί



Αντιπροσωπεία αμερικανών κομμουνιστών στη Μόσχα για τα αποκαλυπτήρια του μνημείου για τον Καρλ Μαρξ,  
12/1921



Κολχός «Λένιν», 1933

στον θάνατο της απληπλεγγύης, στον θάνατο της κοινωνικής δικαιοσύνης ως γενικών προταγμάτων, ο οποίος με τη σειρά του οδηγεί στην αποδυνάμωση της ιδέας του γενικού συμφέροντος. Οδηγεί στο να μην είναι πια αξιόπιστες οποιεσδήποτε ουτοπικές προβολές του παρόντος, του μέλλοντος και, κατ' επέκταση, του παρελθόντος.

**H.N.:** Αυτό που με εντυπωσιάζει είναι ότι, αν δει κανείς τον Οκτώβρη του Άιζενσταϊν, που είναι μία εξαιρετική κινηματογραφική παρουσίαση όλης της διαδικασίας της επανάστασης, ή αν διαβάσει το βιβλίο του Τζων Ριντ *Oι δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, βλέπει, μέσα από εκεί, την ελπίδα. Αυτό που σηματοδοτούσε η Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν η ελπίδα ότι τα πράγματα μπορεί να γίνουν διαφορετικά. Αυτό που λες, είναι ότι αυτή, ακριβώς, η ελπίδα είναι τραυματισμένη σήμερα και γι' αυτό είναι δύσκολο.

**K.T.:** Μέχρι την κρίση. Η κρίση, ίσως, αποτελέσει τον καταλύτη για να εισέλθουμε σε μία νέα περίοδο, ελπίζω.

**I.P.:** Η ανθρωπότητα δεν έχει ανάγκη από ενθουσιώδεις και μεγάλες παρελάσεις σαν αυτές που γίνονταν στη Σοβιετική Ένωση.

**H.N.:** Στρατιωτικές κιόλας.

**I.P.:** Έχει ανάγκη από αυτήν την υπόσχεση, από αυτήν την ελπίδα, από ένα νέο αίτημα ανατροπής, ένα νέο αίτημα για μία διαφορετική κατάσταση στην κοινωνία.

**K.T.:** Ένα τέτοιο αίτημα δεν εμφανιζόταν ως δυνατό μέχρι τη μεγάλη οικονομική κρίση. Διότι μέχρι την παγκόσμια κρίση –τα τελευταία πέντε χρόνια– η Δύση, τουλάχιστον, είχε αρχίσει να πιστεύει ότι είναι δυνατόν να προχωρούν όλα αρμονικά. Να αναπτύσσεται η παραγωγή, να ανεβαίνει το βιοτικό επίπεδο παντού και όλα να πηγαίνουν καλά. Από τη στιγμή που αυτό καταρρέει για χίλιους λόγους, σπάει και η ελπίδα των μεγάλων πλειοψηφιών των δυτικών χωρών και εκεί θα μπορούσαμε, ίσως, να σκεφτούμε ότι είναι πιθανόν να έχουμε ευρύτερες ανατροπές. Ιδεολογικές και πολιτικές.

**H.N.:** Να σας ευχαριστήσω πάρα πολύ και ελπίζω οι ακροατές μας, τουλάχιστον, να έλαβαν κάποια ερεθίσματα. Είναι αναγκαίο να γυρίζουμε σε αυτά τα γεγονότα. Γεια σας.

\* Η εικονογράφηση προέρχεται από το λεύκωμα *Rωσία 100 χρόνια. Φωτογραφικές μαρτυρίες*, επιλογή εικόνων και επιμέλεια: Γιάννης Δάμου – εισαγωγή, κείμενα: Άρης Μαραγκόπουλος, Ριζάρειον Ίδρυμα / Ίδρυμα Σταύρου Σ. Νιάρχου, Αθήνα, 2002



Πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, 8/1991

# ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας: Ένα βήμα προντανής πολιτικής φαντασίας.»  
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 4/11/2018

Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος  
Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας  
Ηχοτακή επιμέλεια: Σοφία Ξερικού  
Οργάνωση παραγωγής: Ιωάννα Βόγλη



Μπορείτε να την ακούσετε στο mixcloud: <https://www.mixcloud.com/aski/4112018-σοσιαλιστικό-εργατικό-κόμμα-ελλάδας-ένα-βήμα-προντανής-πολιτικής-φαντασίας/>

Μουσική εκπομπής:

Anouar Brahem, *The lover of Beirut*

Don Byas, *Time on my hands*

Till Fellner, *Φαντασία 15 σε ντο ελάσσονα (Sinfonia no. 2) BWV 788*

Dirk Herten, *Συνάτα για πιάνο αρ. 14 σε ντο δίεσπι ελάσσονα («Σεληνόφωτος»), έργο 27 (Μπετόβεν)*

Phronesis, *Walking dark*



## 2. Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας: Ένα βίμα zwntanής πολιτικής φαντασίας

Συζητούν: Κωστής Καρπόζηλος (Κ.Κ.) – Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Β.Κ.)

### A' ΜΕΡΟΣ

#### ΟΙ ΥΠΕΡΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΝΙΑΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΦΟΡΕΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

**Βαγγέλης Καραμανωλάκης:** Αγαπητές φίλες και φίλοι καλημέρα, είμαι ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης και σας καλωσορίζω στο στούντιο του 105,5 Στο Κόκκινο. Έχω σήμερα τη χαρά να είμαι εδώ μαζί με τον Κωστή Καρπόζηλο. Δεν νομίζω ότι χρειάζεται να πω πολλά για τον Κωστή· είναι, άλλωστε, ένας από τους συνδημοτικούς αυτής της εκπομπής, ιστορικός, διευθυντής των ΑΣΚΙ, ένας άνθρωπος ο οποίος έχει ασχοληθεί επί μακρόν με την ιστορία της ελληνικής Αριστεράς. Για ένα τέτοιο θέμα βρισκόμαστε και σήμερα εδώ, με αφορμή την επέτειο των 100 χρόνων από το Ιδρυτικό Συνέδριο του ΣΕΚΕ, το οποίο διεξήχθη στον Πειραιά από τις 4 έως τις 10 Νοεμβρίου 1918. Ο Κωστής, όπως είπα, έχει ασχοληθεί επί μακρόν με την ιστορία της Αριστεράς· θυμίζω τις δουλειές του για τον Σταύρο Καλλέργη, αλλά και για τα πρώτα χρόνια της παρουσίας των ελλήνων μεταναστών στην Αμερική και τη σχέση τους με την εκεί Αριστερά.<sup>1</sup> Τον τελευταίο καιρό γράφει μία μονογραφία, που αφορά, συνολικά, την ιστορία της Αριστεράς στον 20ό αιώνα από μία διεθνική, όπως θα λέγαμε, προοπτική. Θα ήθελα, λοιπόν, να ξεκινήσουμε την κουβέντα μας ζητώντας του, καταρχάς, να μας πει δυστοπία για το ίδιο το συνέδριο και για τη σχέση του με το διεθνές κίνημα.

**Κωστής Καρπόζηλος:** Βαγγέλη, καλημέρα, ευχαριστώ ποιλύ για την πρόσκληση αυτήν. Νομίζω είναι μία εξαιρετική αφορμή αυτές οι στρογγυλές επέτειοι, όπως η συμπλήρωση ενός αιώνα από την ίδρυση του ΣΕΚΕ, για να ξανασκεφτούμε γύρω απ' αυτά τα γεγονότα, αλλά και για να σκεφτούμε, μερικές φορές, το πώς ξανασκεφτόμαστε γύρω απ' αυτά τα ζητήματα. Για πολλά χρόνια, το ΣΕΚΕ είχε πάρει στην ιστοριογραφία μία θέση σαν ένας απλός πρόδρομος του ΚΚΕ.

**Β.Κ.:** Βοηθάει και η μικρή του διάρκεια, ούτως ή αλλιώς.

**Κ.Κ.:** Είναι παράξενο, αλλά μερικές φορές σκεφτόμαστε ότι άνθρωποι, όπως ο Πλάτων Δρακούλης, ο Νικόλαος Γιαννιός,<sup>2</sup> οι σοσιαλιστές του 19ου αιώνα, οι αναρχικοί, δεν είχαν καμία αυτόνομη παρουσία στον ιστορικό χρόνο και απλώς ο ρόλος τους ήταν να προετοιμάσουν την εμφάνιση του ΣΕΚΕ που, με τη σειρά της, οδηγεί στην ίδρυση του ΚΚΕ. Ας τα πάρουμε με τη σειρά. Η ίδρυση του ΣΕΚΕ είναι μία σημαντική τομή στην ιστορία της ελληνικής Αριστεράς, γιατί είναι η πρώτη φορά που έχουμε έναν ενιαίο πολιτικό φορέα, ο οποίος υπερβαίνει τον τοπικό προσδιορισμό. Δηλαδή, έως τότε, οι σοσιαλιστές σκέφτονταν και δρούσαν στο πλαίσιο του τοπικού.

**Β.Κ.:** Ας μείνουμε σ' αυτό λίγο περισσότερο. Έχουμε την επιρροή των ιδεών του μαρξισμού στην Ελλάδα, ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα, οπότε την ώρα που είναι να συγκροτηθεί το ΣΕΚΕ, ποιο είναι το πολιτικό τοπίο;

1. Βλ. Κωστής Καρπόζηλος (επιμ.), Αρχείο Σταύρου Καλλέργη. Ψηφίδες από τον σχεδιασμό της σοσιαλιστικής πολιτείας, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2013 και Κόκκινη Αμερική. Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός Νέου Κόσμου, 1900-1950, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

2. Ο Πλάτων Δρακούλης (1858-1942,) ήταν έλληνας δημοσιογράφος, συγγραφέας και κοινωνιολόγος, πρωτοπόρα μορφή του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Εξέδωσε μερικά από τα πιο σημαντικά σοσιαλιστικά έντυπα, μεταξύ των οποίων το περιοδικό Έρευνα, αρχικά στην Οξφόρδη και αργότερα στην Αθήνα. Έζησε μεγάλο μέρος της ζωής του στο Λονδίνο, όπου και συνδέθηκε με σοσιαλιστικούς και θεοσοφιστικούς κύκλους, μέχρι την επιστροφή του στην Αθήνα το 1908. Ο Νικόλαος Γιαννιός (1885-1958) ήταν καθηγητής της γαλλικής γλώσσας, εκδότης, δημοσιογράφος και πολιτικός. Υπήρξε πρωτοπόρος του σοσιαλιστικού κινήματος και ένθερμος δημοτικιστής, αναπτύσσοντας πλούσια δράση γύρω από το γλωσσικό ζήτημα σε μια από τις πιο συγκρουστικές του φάσεις, ενώ υπήρξε γραμματέας του Γιάννη Ψυχάρη μεταξύ των ετών 1903-1905. Εξέδωσε τα περιοδικά Σοσιαλιστικά Φύλλα και Σοσιαλιστική Ζωή, και τις εφημερίδες Σοσιαλισμός και Κοινωνία, ενώ διετέλεσε αρχισυντάκτης της εφημερίδας Ριζοσπάστης.



**Α΄ Σοσιαλιστικόν Συνέδριον εν Πειραιεί, 1918 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφική Συλλογή Μαίρη & Παναγιώτη Αρύνη)**

**Κ.Κ.:** Το κύριο χαρακτηριστικό, ήδη από τον 19ο αιώνα, είναι ότι κάποιοι άνθρωποι, μαζεύονται, φερ' επείν, στο Αργοστόλι και φτιάχνουν έναν εργατικό σύλλογο, ή άλλοι στον Βόλο και φτιάχνουν ένα εργατικό κέντρο, ή, αντιστοίχως, στην Πάτρα και φτιάχνουν μια αναρχική αδελφότητα. Άλλα συνήθως, ή μάλλον σε όλες τις περιπτώσεις, περιγράφουν τους εαυτούς τους εντός της κοινότητας στην οποία ζουν. Οπότε έχουμε τοπικά προσδιορισμένες κινήσεις. Στο ΣΕΚΕ είναι η πρώτη φορά όχι που συναντιούνται άνθρωποι από διαφορετικά σημεία του ελληνικού ορίζοντα, αλλά η πρώτη φορά που καταλήγουν στην ίδρυση ενός φορέα που, όπως ήρει και το όνομά του, «Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας», φιλοδοξεί να παρέμβει στο σύνολο της επικράτειας.

**Β.Κ.:** Και, φυσικά, έχει μεσολαβήσει η Οκτωβριανή Επανάσταση.

**Κ.Κ.:** Έχει μεσολαβήσει η Οκτωβριανή Επανάσταση, αλλά θα ήθελα να γυρίσω στην πρώτη σου ερώτηση: τι διεθνικό έχει το ΣΕΚΕ; Γιατί, as πούμε, στο πλαίσιο μιας διεθνικής ιστορίας της ελληνικής Αριστεράς, έχει νόημα να ασχοληθούμε με κάτι που συμβαίνει στον Πειραιά;<sup>3</sup> Πώς φτάνουμε όμως εκεί; Αυτό που έχει συμβεί είναι ότι η Ελλάδα μετά το 1912-1913 έχει μεγαλώσει και η επέκταση των ελληνικών συνόρων στον Βορρά και η ενσωμάτωση ή κατάκτηση, όπως θέλει μπορεί κανείς να το πει, της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό σημαίνουν τη συμπερίληψη, στον ελληνικό χώρο, ενός σοσιαλιστικού ρεύματος, το οποίο από τη μία είναι ελληνικό, εφόσον είναι στη Θεσσαλονίκη, από την άλλη δεν είναι και πολύ ελληνικό, γιατί αυτοί οι άνθρωποι, μέχρι το 1912, είναι Θωμανοί – και μάλιστα κυρίως Εβραίοι Θωμανοί. Αναφέρομαι στη γνωστή ή σχετικά γνωστή Φεντερασιόν, μία οργάνωση, η οποία, κατά τη γνώμη μου, συμπυκνώνει αυτήν τη διοπλή φύση του σοσιαλιστικού κινήματος.<sup>4</sup> Είναι εθνικά προσδιορισμένη, δρα εντός της ελληνικής επικράτειας, αλλά ταυτόχρονα δεν είναι ενσωματωμένη στην ελληνική πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, η ίδια η αφετηρία του «ελληνικού σοσιαλισμού» μάς επιτρέπει να ξανασκεφτούμε γύρω από την ελληνικότητά του.

3. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στα γραφεία του Συνδέσμου Ατμοπλοίων Πειραιά, εκεί όπου βρίσκονται σήμερα τα γραφεία της Πανελλήνιας Ένωσης Μηχανικών Εμπορικού Ναυτικού (ΠΕΜΕΝ), στην οδό Μπουμπουλίνας 21.

4. Η Φεντερασιόν (Σοσιαλιστική Εργατική Ήμοσπονδία Θεσσαλονίκης) ήταν πολυεθνική εργατική οργάνωση της Θεσσαλονίκης με 1δρυτή και γνήσιο τον Αβραάμ Μπεναρόγια. Ιδρύθηκε το 1909 και μέλη της ήταν σοσιαλιστές εργάτες, προερχόμενοι κυρίως από την προοδευτική εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, και διανοούμενοι.

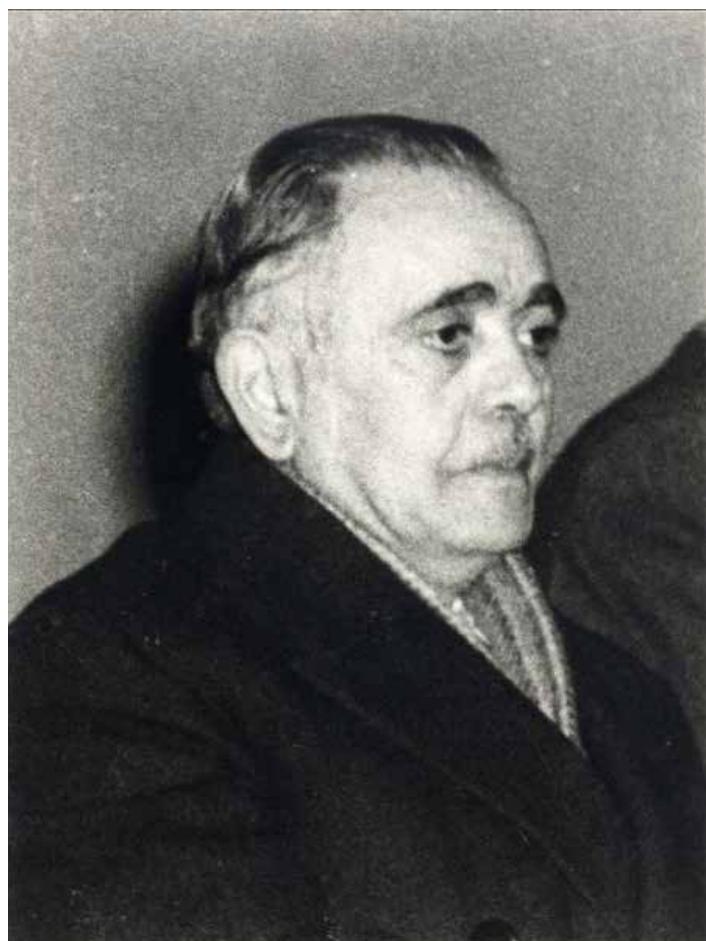


**B.K.**: Πριν μιλήσουμε για τη Φεντεραστόν, επίτρεψέ μου να πω κάτι που για μένα είναι πολύ σημαντικό. Έχουμε μάθει να αντιμετωπίζουμε τη δεκαετία 1912-1922, ουσιαστικά, σαν μία ενιαία δεκαετία. Μια δεκαετία πολεμικών αναμετρήσεων που θα καταλήξει στη Μικρασιατική Καταστροφή. Συνεπώς, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η παρατήρησή σου, αλλά και η σκέψη σου ότι η δημιουργία ενός νέου φορέα, όπως του ΣΕΚΕ, αποτελεί μία μεγάλη τομή μέσα σε αυτήν τη συνεχή δεκαετία.

**K.K.**: Αυτό το οποίο σκέφτομαι είναι ότι, αν η Ελλάδα είναι μία χώρα «υπό διαμόρφωση» μέσα σε αυτήν τη δεκαετία, τότε θα πρέπει και ο σοσιαλισμός της να είναι έτσι, αντιστοίχως, «υπό διαμόρφωση». Δηλαδή βρίσκεται σε μία διαδικασία ανάδυσης και το 1918 δεν υπάρχει στο μυαλό κανενός η ήττα του ελληνικού στρατού, η λεγόμενη «καταστροφή» και η ανταλλαγή των προσφύγων. Αυτό που υπάρχει είναι η εμπειρία της επιτυχημένης γεωγραφικής επέκτασης και, στην περίπτωση των σοσιαλιστών, η αμυναία από τη συνάντηση δύο διαφορετικών κόσμων: των σοσιαλιστών της «Παλιάς Ελλάδας» και των «Νέων Χωρών».

**B.K.**: Αυτή η συνάντηση που αναφέρεται, μεταξύ Εβραϊκού και ελληνικού σοσιαλισμού, είναι πολύ ενδιαφέρουσα.

**K.K.**: Κρατώντας αυτήν τη διάσταση, δεν πρέπει να σκεφτούμε το συνέδριο με σημερινούς όρους, όπου έχουν



Αβραάμ Μπεναρόγια (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

5. Ο Αβραάμ Μπεναρόγια (1887-1979) ήταν εβραίος δημοσιογράφος και πολιτικός. Υπήρξε ένας από τους πρώτους εκπροσώπους του σοσιαλιστικού κινήματος στον ελλαδικό χώρο. Πρωταγωνίστησε στην ίδρυση της Φεντεραστόν, του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ) και της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ). Στις 4 Ιουλίου 1919 ο Μπεναρόγια συνελήφθη και εκτοπίστηκε στη Φοιλέγανδρο μαζί με την πιγετική ομάδα της ΓΣΕΕ. Το 1924 διαγράφηκε από το κόμμα, μαζί με άλληα ιδρυτική στελέχη, ως οποτουνιστής. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής συνελήφθη από τους Γερμανούς και στάλθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης μαζί με την οικογένειά του. Η οικογένειά του εξοντώθηκε, ο ίδιος απελευθερώθηκε από τους Συμμάχους το 1945 και επέστρεψε στην Ελλάδα. Το 1953 μετεγκαταστάθηκε στο Ισραήλ και έζησε στο Τελ Αβίβ μέχρι τον θάνατό του το 1979. Για τις αναμνήσεις του βλ. Αβραάμ Μπεναρόγια, Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου, Αθήνα, Οικός, 1975.

Αρ. 3

ΛΕΠΤΑ 50

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1915

Το περιοδικό Σοσιαλιστικά Φύλλα που εξέδιδε  
ο Νικόλαος Γιαννιός

# ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. ΓΙΑΝΝΙΟΣ

## Θέματα:

- Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος
- Ἡ Ἑλληνίδα στὶς θέσεις τοῦ Κράτους
- Ἐργα τῶν δύο σοσιαλιστῶν βουλευτῶν
- Ἴδρυση, σκοπὸς καὶ πρόγραμμα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν
- Σοσιαλισμὸς καὶ δημοτικὴ γλώσσα
- Ο Βασιλικὸς λόγος
- Νέα βιβλία.—Τὰ ζητήματά μας

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΝΥΜΦΩΝ, 2

ΑΘΗΝΑ

Τυπογραφεῖο "Ἄδελφῶν Μπλαζουδίκην"

ADRESSE DE LA REVUE SOCIALISTE

"SOCIALISTIKA PHYLLA,

Rue des Nymphes, 2—Athènes

Τα γραφεία του Ελληνικού Σοσιαλιστικού  
Κόμματος στην οδό Πειραιώς 40  
(Φωτογραφική Συλλογή  
Κωστή Καρπόζπλου)

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ  
Οδός Πειραιώς 40, Αθήνα.

PARTI SOCIALISTE GREC  
Rue Pirée 40, Athènes.



να κάνει ένας άνθρωπος; Πάει, λοιπόν, στην οδό Πειραιώς 40, όπου είναι τα γραφεία του Δρακούλη, μπαίνει μέσα και βλέπει την εικόνα του Χριστού εκεί όπου θα περίμενε να δει τον Μαρξ. Φεύγει από κει «ζεματισμένος». Κατόπιν, πάει στο Εργατικό Κέντρο, μπαίνει μέσα και βλέπει πάλι την εικόνα του Χριστού. Πρέπει να σκεφτούμε πίγιο το σοκ που υπέστη αυτός ο άνθρωπος, ένας Οθωμανός, Εβραίος, σοσιαλιστής και διεθνιστής. Μετά βρίσκει τον Γιαννιό και τους σοσιαλιστές γύρω απ' αυτόν και περιγράφει πώς πηγαίνει στην αθηναϊκή Πρωτομαγιά του 1912. Είναι μεσημέρι, 40 άνθρωποι είναι μαζεμένοι σε μία μπυραρία στο Μετσ, πίνουν τις μπύρες τους, συζητάνε, με μία μεγάλη κόκκινη σημαία στο βάθος, ο Μπεναρόγια μιλάει στα γαλλικά στο πλήθος –ποιο πλήθος δηλαδή, 40 νοματαίοι– έρχονται κάτι αστυφύλακες και τους συλληφθάνουν. Ο ίδιος άνθρωπος, το 1911 στη Θεσσαλονίκη, είχε απευθυνθεί σε 6.000 συγκεντρωμένους εργάτες και εργάτριες που ανήκαν στα πιο δυναμικά συνδικάτα της πόλης. Ο Θεσσαλονικιώτικος εβραϊκός σοσιαλισμός, σε σχέση με τον αθηναϊκό, είναι πολύ περισσότερο ενταγμένος σε μία παγκόσμια ριζοσπαστική κουλτούρα. Όταν οι αρχές στην Ισπανία εκτελούν τον αναρχικό πατιδαγωγό Φρανθίσκο Φερέρ<sup>6</sup> το 1909, στη Θεσσαλονίκη γίνονται διαδηλώσεις που εγγράφονται σε έναν παγκόσμιο συντονισμό. Είναι πολύ πιο ενσωματωμένοι στο παγκόσμιο ριζοσπαστικό κίνημα απ' ότι οι πολύ πιο απομονωμένοι, πίγιο δογματικοί και πίγιο βαρετοί, αν θέλεις τη γνώμη μου, αθηναίοι σοσιαλιστές.

## ΔΥΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΙ ΚΟΣΜΟΙ ΣΕ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ: ΟΙ ΤΡΙΓΜΟΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

**B.K.:** Και ο γάμος; Ή, καλύτερα, ο αρραβώνας, πόσο επιτυχημένος ήταν τελικά;

**K.K.:** Όπως και στις ανθρώπινες σχέσεις, τα πράγματα δεν πήγαν κατ' ευχήν και αυτό είχε φανεί από τα πρώτα επεισόδια, ήδη από το 1913-1914. Οι δύο αυτοί κόσμοι διαφωνούν και διαφωνούν, κυρίως, γύρω από το zήτημα του πολέμου. Οι αθηναίοι σοσιαλιστές και ο Γιαννιός, όπως και οι ευρωπαίοι σύντροφοί τους, συντάσσονται με την κυβέρνηση και κυρίως με τον βενιζελισμό, ο οποίος στηρίζει τον πόλεμο.<sup>7</sup>

**B.K.:** Μιλάμε για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όχι για τη Μικρασιατική Εκστρατεία ακόμα.

**K.K.:** Είμαστε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Γιαννιός φεύγει και ακολουθεί τον Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη, όπου συγκροτεί την Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης. Εκεί ο Γιαννιός λέει ότι έχουμε τη σύγκρουση δύο στρατοπέδων και πρέπει οι σοσιαλιστές να είναι ουδέτεροι ή, κυρίως, να πάρουν το μέρος της προόδου, δηλαδή της Αντάντ. Η Φεντεραστόν, από την άλλη, είναι τόσο αντιπολεμική και η επιμονή της σε ένα αντιπολεμικό πρόγραμμα είναι τέτοια που το 1915, στις εκλογές, κατέρχεται συνεργαζόμενη με τους μοναρχικούς –που και εκείνοι τότε λένε όχι στον πόλεμο, αλλά για τους δικούς τους λόγους– και εκλέγει τους δύο πρώτους έλληνες σοσιαλιστές βουλευτές. Δύο άνθρωποι απ' τη Θεσσαλονίκη ξεκινάνε και έρχονται στην Αθήνα· ο ένας είναι Εβραίος, ο Αλβέρτος Κουρτέλ, ο άλλος είναι Κερκυραίος που έχει πάει στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και έχει γοντευτεί από τη Φεντεραστόν, ο Αριστοτέλης Σίδερης.<sup>8</sup> Οι δύο αυτοί άνθρωποι πάνε στη Βουλή και λένε ότι ο πόλεμος είναι μία τυπεριαλιστική σύγκρουση, στην οποία οι σοσιαλιστές δεν μπορούν να πάρουν το μέρος κανενός. Άρα, υπάρχει μία καταστατική διαφωνία από την πρώτη μέρα.

**B.K.:** Είναι ενδιαφέρουσα η μνημόνευση του ονόματος του Σίδερη, γιατί μας δείχνει ότι η μετεξέπληξη του ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ δεν είναι μονόδρομος, αλλά στην πραγματικότητα, έχει πολλούς άλλους παράδρομους.

6. O Francisco Ferrer i Guàrdia (1859-1909) ήταν αναρχικός εκπαιδευτικός, υπεύθυνος για ένα δίκτυο κοσμικών, αυτοοργανωμένων, επιευθεριακών σχολείων στη Βαρκελώνη. Καταδικάστηκε σε θάνατο ως υποκινητής των βίστων γεγονότων που συνέβησαν στη Βαρκελώνη και σε άλλες πόλεις της Καταλονίας τον Ιούλιο του 1909. Η εκτέλεσή του πυροδότησε ένα κύμα διαμαρτυριών σε όλη την Ευρώπη και την Αμερική.

7. Ο Νικόλαος Γιαννιός τάχθηκε υπέρ της εισόδου της Ελλάδας, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, ενώ υπορέττεισε για βραχύ διάστημα ως επιθεωρητής εργασίας και κοινωνικής πρόνοιας στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας της κυβέρνησης Εθνικής Αμύνας στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Πλαναγιώτης Νούτσος, Níkos Γιαννιός. Άνδρος 1885 – Αθήνα 1958, Αθήνα, Τυπωθήτω, 1997, σ. 23-24. Για μια εξαιρετική επισκόπηση βλ. Γεώργος Λεονταρτίτης, Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, μτφρ.: Σαράντης Αντίοχος, Αθήνα, Εξάντας, 1979.

8. Ο Αριστοτέλης Σίδερης (1889-1975) ήταν δικηγόρος, σοσιαλιστής και γραμματικό στέλεχος του ΣΕΚΕ. Το 1915 εκλέχθηκε βουλευτής με το ΣΕΚΕ, μαζί με τον εβραίο σοσιαλιστή Αλβέρτο Κουρτέλ, ο οποίος ήταν ένας από τους εβραίους βουλευτές του ελληνικού Κοινοβουλίου.



Υποδοχή του Ελευθέριου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, 29/6/1916 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Παναγιώτη Δαγκλή)

**K.K.**: Έχεις απόλυτο δίκιο και, αν πάμε μπροστά στον χρόνο, κανείς από αυτούς τους ανθρώπους που αναφέρουμε, κανείς δεν θα είναι μέλος του ΚΚΕ το 1924. Ο Αβραάμ Μπεναρόγια, ο πιο φωτεινή μορφή του ελληνικού σοσιαλισμού της δεκαετίας του 1910, ο άνθρωπος που, κατά τη γνώμη μου, αν δεν υπήρχε, δεν θα υπήρχε ΣΕΚΕ, διαγράφεται το 1924 ως οπορτουνιστής και «δεξιός».

#### ΤΟ ΙΔΡΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΣΕΚΕ: ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ, ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ, ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

**B.K.**: Ας ξαναγυρίσουμε λίγο στο συνέδριο. Να θυμίσω αυτό που είπες, που, κατά τη γνώμη μου, είναι ποιού σημαντικό· είναι ένα ποιού ενδιαφέρον συνέδριο, γιατί, ουσιαστικά, φτιάχνει πολιτικές πρακτικές. Γιατί η πολιτική δεν είναι μόνο η θεωρία, είναι και οι πρακτικές της, και τη στιγμή εκείνη φτιάχνονται οι πρακτικές που νομίζω ότι, σε μεγάλο βαθμό, συνεχίζουν μέχρι σήμερα. Μίλησέ μας λίγο για το συνέδριο. Τι συμβαίνει εκεί;

**K.K.**: Αυτοί οι άνθρωποι, λοιπόν, μαζεύονται στην αίθουσα για το συνέδριο. Αυτό το οποίο, ίσως, μας εκπλήσσει είναι ότι, ενώ κάποια πράγματα είναι ποιού διαφορετικά μέσα στον χρόνο, κάποια άλλα μένουν ίδια. Παίρνει πάρα πολλή ώρα να αποφασίσουν τις διαπιστεύσεις, υπάρχει μία κουλτούρα συζήτησης που τραβάει σε μάκρος.

**B.K.**: Οι διαπιστεύσεις είναι από σωματεία ή μόνο από ενώσεις σοσιαλιστών;

**K.K.**: Μόνο από ενώσεις σοσιαλιστών. Εμφανίζονται, κάποια στιγμή, και δύο εκπρόσωποι της ΓΣΕΕ, αλλά δεν έχουμε ακόμα σαφή εικόνα αν συμμετέχουν στο συνέδριο ή όχι.<sup>9</sup> Συζητάνε ποιού. Συζητάνε ποιού, γιατί πρέπει

9. Δεν είναι σαφής ο αριθμός των αντιπροσώπων που συμμετείχαν. Σύμφωνα με τον Μπεναρόγια συμμεχείταν 30, ενώ όπως καταγράφεται από Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, οι αντιπρόσωποι ήταν 35. Βλ. Αβραάμ Μπεναρόγια, *Η πρώτη ιστορία του ελληνικού προλετεριάτου*, ο.π., σ. και Δοκίμιο ιστορία του ΚΚΕ, τ. Α' (1918-1949), Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995, σ. 87.

να αποφασίσουν για όλα. Δηλαδή, όπως είπες, πρέπει να φτιάξουν πολιτικές πρακτικές. Πρέπει να συζητήσουν, για παράδειγμα, για το πώς γίνεται κάποιος μέλος, ταυτόχρονα, όμως, πρέπει να συζητήσουν και για την Κοινωνία των Εθνών ή για τον πόλεμο. Σ' όλα αυτά τα ζητήματα είναι τελείως ανοιχτή η βεντάλη των επιλογών. Δηλαδή, ενώ εμείς έχουμε στο μυαλό μας μία μονοθιθική αντίληψη για το πώς λειτουργεί η Αριστερά, αντίληψη που είναι εντέλει το κύριο κληροδότημα της μπολσεβικούστικης κινήματος στον Μεσοπόλεμο, εκείνη την εποχή δεν υπάρχει τίποτα απ' αυτά, δεν υπάρχει κανένα πρότυπο πάνω στο οποίο να πατήσουν αυτοί οι άνθρωποι και να πουν: «Εμείς τιδρύουμε το ΣΕΚΕ και ακολουθούμε αυτό το μοντέλο ή το προσαρμόζουμε». Οπότε οι συζητήσεις κρατούν μία βδομάδα. Οι αντιπρόσωποι από το πρώι μέχρι το βράδυ συζητούν και τσακώνονται. Είναι μια χαοτική και παραγωγική εικόνα.

**B.K.:** Ποια είναι τα μεγάλα διακυβεύματα του συνέδριου; Εννοώ, προφανώς, υπάρχει μεγάλο φάσμα ζητημάτων, υπάρχουν, όμως, και κάποια κεντρικά, υποθέτω.

**K.K.:** Ναι, έχεις απόλυτο δίκιο· όπως σε όλα τα συνέδρια, κάπου συμπυκνώνεται η πολιτική διαφωνία. Το ένα ζήτημα είναι το οργανωτικό· η μία αντίληψη, που εκπροσωπεί ο Γιαννιός, υποστηρίζει ότι για να γίνεις σοσιαλιστής πρέπει να περάσεις από κύκλους σοσιαλιστικής μόρφωσης, ενώ η Φεντεραστόν και οι πιο νεαροί ριζοσπάστες λένε ότι, για να έχουμε έναν μαζικό πολιτικό φορέα, δεν χρειάζεται να περάσεις «εξετάσεις» για να γίνεις μέλος. Στο πολιτικό ζήτημα, νομίζω ότι η κυρία διαφωνία εντοπίζεται στη σχέση με το κράτος και τους μηχανισμούς του· αυτή είναι η κληρονομιά –όπως ανέφερες και εσύ– της συμπόρευσης ενός τμήματος του ελληνικού σοσιαλισμού με τον βενιζελισμό. Αλλά τα πράγματα, κάποια στιγμή, εκτραχύνονται: ο Γιαννιός, που έχει εμφανιστεί στο συνέδριο με στρατιωτική στολή, λέει μία απίστευτη φράση, η οποία καταγράφεται στα πρακτικά: «Ομοιογά ότι είναι μερικά ζητήματα που λύνωνται μόνο με το πιστόλι».<sup>10</sup> Δηλαδή καλεί τον Μπεναρόγια σε μονομαχία, γιατί είναι σαφές, μετά από ένα σημείο, ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν μπορούν να συνυπάρξουν.

**B.K.:** Ποιες είναι οι αποφάσεις τελικά του συνέδριου;

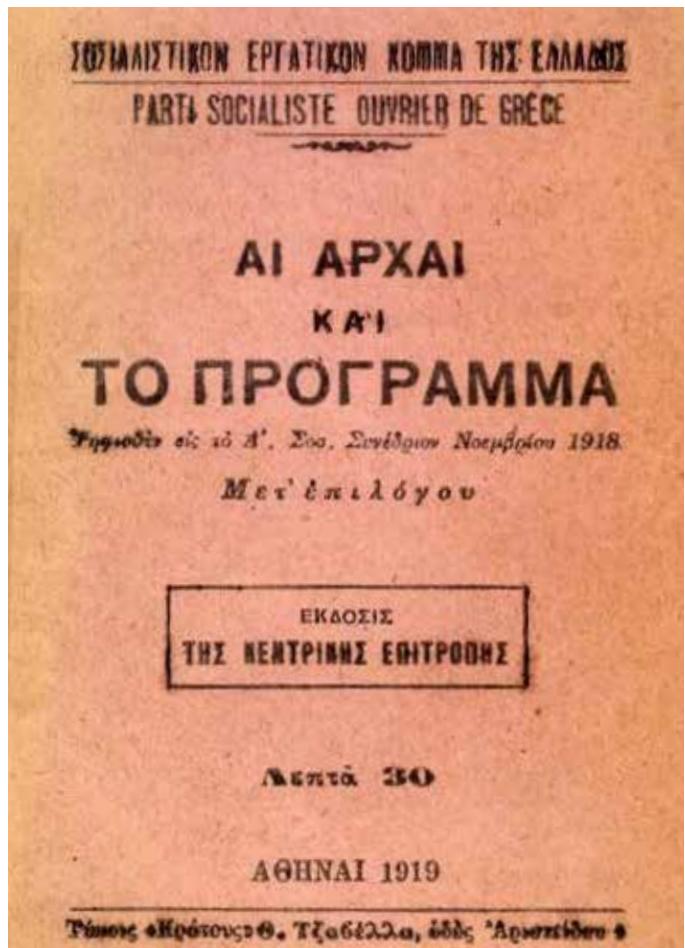
**K.K.:** Θα ακουστεί λίγο αστείο αυτό που θα πω τώρα, αλλά η απόφαση είναι να τιδρύσουν το ΣΕΚΕ, που ούτε κι αυτό ήταν δεδομένο όταν ξεκίνησαν, γιατί, κατά καιρούς είχαν συγκληθεί κάποιες σοσιαλιστικές συνδιασκέψεις και είχαν αποτύχει. Και όταν διαβάζει κανείς τα πρακτικά, καταλαβαίνει γιατί είχαν αποτύχει. Αυτοί οι άνθρωποι μπορούσαν να διαφωνήσουν στα πάντα. Οι αποφάσεις του συνέδριου, λοιπόν, ήταν: πρώτον, η ίδρυση ενός πολιτικού κόμματος πανελλαδικής αναφοράς. Δεύτερον, η διατύπωση, για πρώτη φορά, ενός προγράμματος, το οποίο έπρεπε να ακροβατεί ανάμεσα στα δύο άκρα, στο μάξιμου και στο μίνιμου –κάτι το οποίο διατρέχει όλη την ιστορία της Αριστεράς—, για ποιο πράγμα παλεύουμε γενικά, αλλά και στο σήμερα. Και, τρίτον, μία γενική πολιτική διακόρυφη αρχών. Αυτό που έχει ίσως ενδιαφέρον για τον σημερινό ερευνητή είναι το πόσο οι άνθρωποι, εκείνη την εποχή, πιστεύουν ότι κάθε λέξη έχει σημασία. Υπάρχει τέτοια βαθιά πίστη της σοσιαλιστικής σκέψης στις λέξεις που ψάχνουν την ακριβή διατύπωση. Θεωρούν ότι αν γράψουν σωστά το πολιτικό πρόγραμμα και το δώσουν στον εργάτη, στον αγρότη, στον μικρό καταστηματάρχη και το διαβάσει, τότε θα γίνει αυτή η μεταστροφή της συνείδησης, ο διακόπτης από το σκοτάδι θα πάει στο φως, από την ύπνωση θα πάει στο ξύπνημα και θα ενταχθεί στο κόμμα τους.

**B.K.:** Είναι η δύναμη της επαναστατικής αλήθειας που θεωρούν ότι μπορεί να ξυπνήσει αυτόν τον κόσμο.

**K.K.:** Είναι αυτή η φοβερή πίστη στο χαρτί, στο τυπωμένο χαρτί. Πιστεύουν ότι η συνείδηση όλων είναι εν υπνώσει, αλλά αρκεί ένα έντυπο, μία προκήρυξη στο καφενείο, μία εφημερίδα που θα αφήσει κάποιος στο τραμ και θα την πάρει ο επόμενος, για να γίνει αυτή η μεταστροφή.

**B.K.:** Καταλήγει σε μία Κεντρική Επιτροπή αυτό το σχήμα;

10. Βλ. *To πρώτο συνέδριο του ΣΕΚΕ. Πρακτικά, Αθήνα, Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, 1982, σ.110.*



Σοσιαλιστικόν Εργατικόν Κόμμα της Ελλάδος,  
Αἱ ἀρχαὶ καὶ τὸ πρόγραμμα,  
Ἐκδοσις τῆς Κεντρικῆς Επιτροπῆς, Αθήνα 1919

## Β' ΜΕΡΟΣ

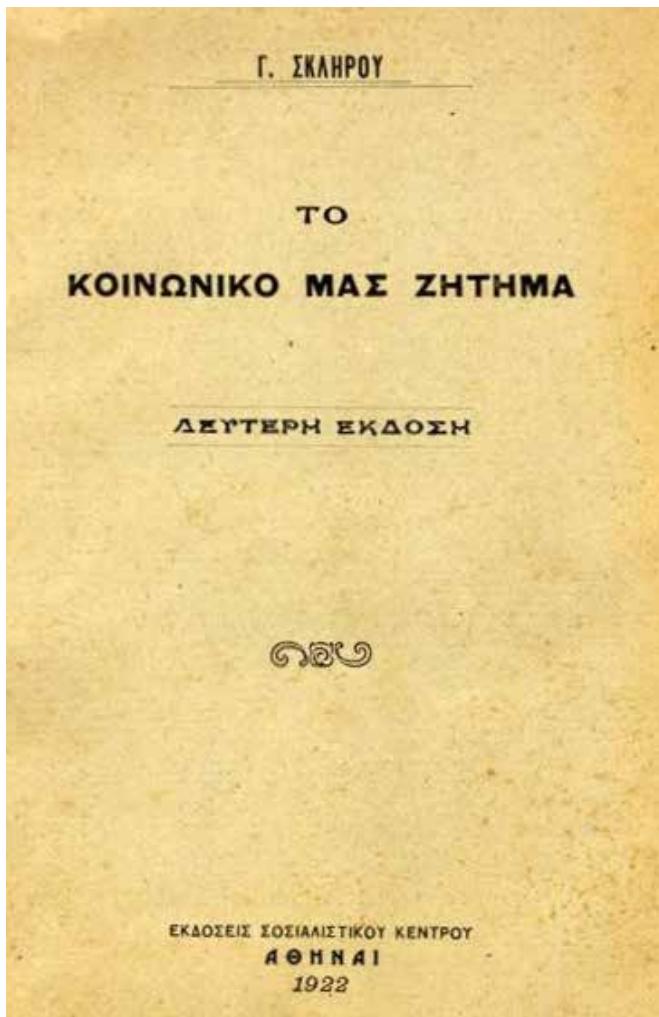
### Ο ΝΕΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

**B.K.**: Συζητάμε, λοιπόν, για τις διαδρομές που οδήγησαν στην ίδρυση του ΣΕΚΕ, αλλά και για το 1ο Συνέδριό του. Πριν προχωρήσουμε, θα ήθελα λίγο να δούμε το ΣΕΚΕ μέσα από το πρίσμα των κομμάτων ή, γενικά, των διεργασιών που έχουμε στην Ευρώπη, αλλά και διεθνώς, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Το ΣΕΚΕ, από τη μία, είναι αποτέλεσμα των διεργασιών που συμβαίνουν στο εσωτερικό της χώρας και της Θωμαντκής Αυτοκρατορίας· από την άλλη, όμως, εγγράφεται στον αστερισμό των κομμάτων και των σχηματισμών που δημιουργούνται με βάση –με αφορμή, αν θέλετε– την Οκτωβριανή Επανάσταση.

**K.K.**: Φτιάχνεται ένας νέος πολιτικός χάρτης, ένας νέος παγκόσμιος πολιτικός χάρτης, όπου το παλιό καλούπι των σοσιαλιστικών κομμάτων του 19ου αιώνα σπάει, ενώ, στις περιοχές του πλανήτη όπου δεν υπάρχουν σοσιαλιστικά κόμματα, δημιουργούνται νέα, από το μηδέν σχεδόν. Είμαστε αντιμέτωποι με την ανάδυση μιας πανσπερμίας ριζοσπαστικών οργανώσεων που, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι αποτέλεσμα διασπάσεων εντός των σοσιαλιστικών κομμάτων, αλλά υπάρχουν και αρκετές περιπτώσεις όπου δεν προϋπάρχει κάποιο κόμμα, όπως στην ελληνική περίπτωση· δεν διασπάστηκε κάποιο κόμμα για να φτιαχτεί το ΣΕΚΕ. Όμως, όλα

11. Μέλη της πρώτης Κεντρικής Επιτροπής του ΣΕΚΕ ήταν οι Αρίστος Αρβανίτης, Δημοσθένης Λιγδόπουλος, Σταμάτης Κόκκινος και Μιχάλης Σιδέρης. Γραμματέας της πρώτης ΚΕ εκλέχθηκε ο Νίκος Δημητράτος.

αυτά τα μορφώματα, οι οργανώσεις, τα κόμματα, παγκοσμίως, επικοινωνούν για δύο ζητήματα: το ένα είναι το τι συμβαίνει στη Ρωσία, το άλλο είναι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Και είναι μία από εκείνες τις σπάνιες στιγμές στην Ιστορία όπου νιώθει κανείς ότι υπάρχει ένας παγκόσμιος συντονισμός και μια ταυτόχρονη μαζική μετατόπιση των συνειδήσεων. Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι, τη δεκαετία του '20, δεν υπάρχει το σοβιετικό παράδειγμα, όπως το ξέρουμε εμείς σήμερα, αλλά όλα είναι πάρα πολύ ρευστά. Το 1918 στη Ρωσία, η σοβιετική εξουσία είναι πάρα πολύ νεαρή, κανείς δεν ξέρει ποιος είναι ο Λένιν πραγματικά, οι ίδιοι οι μπολσεβίκοι είναι πάρα πολύ ανοιχτοί στο να συνομιλούν με διάφορες οργανώσεις με τις οποίες στη δεκαετία του '20 ή του '30 θα καταστεί αδιανότο να συνομιλήσουν, όπως οι αναρχοσυνδικαλιστές των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ισπανίας ή οι συνδικαλιστές της Γαλλίας. Οπότε το ΣΕΚΕ είναι μία μικρή ψηφίδα σε ένα παγκόσμιο μωσαϊκό αναταραχής και, σε αυτό το μωσαϊκό, το ένα στοιχείο είναι ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται μεν τα εθνικά σύνορα –και γι' αυτό αυτά τα κόμματα έχουν όλα εθνική αναφορά–, αλλά ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως εν δυνάμει συνδιαμορφωτές ενός παγκόσμιου κινήματος. Δεν υπάρχει ακόμα η Τρίτη Διεθνής, αλλά υπάρχει η αίσθηση ότι ένας νέος κόσμος δημιουργείται.



*Γ. Σκληρός, Το κοινωνικό μας ζήτημα,  
Έκδοσεις Σοσιαλιστικού Κέντρου, Αθήνα 1922*

**B.K.:** Ήθελα λίγο να σταθώ στη διεθνικότητα, αν θέλεις, του ΣΕΚΕ και αυτών των ελληνικών σοσιαλιστικών κινημάτων, η οποία φαίνεται και απ' τα πρόσωπα που συγκροτούν αυτές τις ομάδες. Εκτός από τον Μπεναρόγια, για τον οποίο, ήδη, μιλήσαμε αρκετά, ο Γεώργιος Σκληρός<sup>12</sup> έρχεται από τη διασπορά, αλλά και πρόσωπα όπως ο Πλάτων Δρακούλης ή ο Νικόλαος Γιαννιώς έχουν πολύ μεγάλη σχέση με το εξωτερικό. Σκεφτόμουν, κατ' αναλογία, τη θεωρία του Μίροσλαβ Χροχ<sup>13</sup> για τον εθνικισμό. Ο Χροχ, μιλώντας γι' αυτό που λέμε μικρά διασπορικά κράτη, υποστηρίζει ότι, σε μεγάλο βαθμό, ο εθνικισμός, τον 19ο αιώνα, εισάγεται από αυτούς τους διανοούμενους που ζουν στη διασπορά και επιστρέφουν. Σκεφτόμουν αν, κατ' αναλογία πάντα, θα μπορούσαμε να πούμε κάτι αντίστοιχο για τα θέματα που συζητάμε σήμερα.

**K.K.:** Αυτή είναι εξαιρετικά εύστοχη παρατήρηση και δεν ισχύει μόνο για εκείνη την περίοδο. Πού μορφώθηκε ο Χο Τσι Μινχ; Στο Παρίσι. Πού σπούδασε ο Ενβέρ Χότζα; Στη Γαλλία. Πού διαμορφώθηκαν οι επαναστάτες του αντιαποικιακού κινήματος που ξέρουμε; Στα μπτροπολιτικά κέντρα. Αντίστοιχα, αν πάμε έναν σχεδόν αιώνα πίσω, αυτά που λέμε ελληνικός σοσιαλισμός, ελληνικό κοινωνικό ζήτημα, πού γεννιούνται; Για παράδειγμα, το 1907 εκδίδεται ένα βιβλίο, το οποίο δημιουργεί μια μεγάλη αναταραχή, μία οιλόκληρη συζήτηση, στην οποία εμπλέκονται δημοτικιστές και άλλοι. Πώς λέγεται το βιβλίο; *Το κοινωνικό μας ζήτημα*. Ποιος το γράφει; Κάποιος που λέγεται Γεώργιος Σκληρός. Αυτός, πλοιόν, γράφει για το «κοινωνικό μας ζήτημα» και, αν διαβάσει

12. Ο Γεώργιος Κωνσταντινίδης, αποκαλούμενος Σκληρός, (1878-1919) ήταν έλληνας σοσιαλιστής και θεωρείται ο «εισηγητής» του μαρξισμού και της κοινωνιολογίας στην Ελλάδα. Γεννήθηκε στην Τραπεζούντα και σπούδασε αρχικά στη Μόσχα και έπειτα στην Ιένα της Γερμανίας. Συνδέθηκε με τον Δημήτρη Γληνό στην ίδρυση του σοσιαλιστικού φοιτητικού συλλόγου «Φιλική Προοδευτική Ένωση». Πέθανε στο Κάιρο το 1919 από φυματίωση.

13. Βλ. ενδεικτικά τα έργα του Miroslav Hroch: *Special Preconditions of National Revival in Europe*, Καίμπριτζ, Cambridge University Press, 1985· *In the National Interest: Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century. A Comparative Perspective*, Πράγα, Charles University, 2000· *European Nations: Explaining their Formation*, Νέα Υόρκη, Verso, 2015.

κανείς τη βιογραφία του, θα συμπεράνει ότι είναι πιθανό να μην έχει πατήσει ποτέ το πόδι του στην Ελλάδα. Έχει γεννηθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έχει σπουδάσει στην τσαρική Ρωσία, όταν γράφει αυτό το βιβλίο ζει στην Ιένα της Γερμανίας και, τέλος, πεθαίνει στην Αίγυπτο. Ο Νικόλαος Γιαννιός, αντίστοιχα, γεννιέται στην Άνδρο, πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη, μετά πηγαίνει στη Παρίσι με τον Γιάννη Ψυχάρη και επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη. Ο Πλάτων Δρακούλης γεννιέται στη Επτάνησα, που τελούν υπό βρετανική κυριαρχία, και μετά πηγαίνει στην Οξφόρδη. Ένα από τα πρώτα σοσιαλιστικά περιοδικά –να μάλλον κοινωνιστικά, σύμφωνα με την ορολογία της εποχής– λέγεται «Ερευνα» και εκδίνεται στις αρχές του αιώνα από τον Δρακούλη στην Οξφόρδη. Οπότε, εντέλει, νομίζω ότι η «ελληνικότητα» του σοσιαλισμού, εκείνη την εποχή, είναι σχετική και, σίγουρα, προσλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο, γιατί όλοι αυτοί που μόλις ανέφερα είναι αφοσιωμένοι στο ελληνικό ζήτημα, αν και δεν ζουν πάντα στην Ελλάδα. Δηλαδή και ο Δρακούλης και ο Γιαννιός και ο Σκληρός βρίσκονται σε μια αναζήτηση της ελληνικότητας, οπότε υπάρχει ένα στοιχείο εθνικισμού στην αντίληψή τους, όπως πολύ εύστοχα είπες, και αυτό είναι που δεν μπορούν να ανεχούν στον Μπεναρόγια. Ο Μπεναρόγια –ως κομμάτι μιας άλλου τύπου διασποράς που είναι οι εβραϊκές κοινότητες, οι οποίες δεν συνδέονται με κάποιο εθνικό κέντρο και τιώθουν άνετα στις ευρύχωρες αυτοκρατορίες– εκφράζει έναν μαχητικό διεθνισμό, ο οποίος αρνείται την πρωτοκαθεδρία του εθνικού κράτους.

**B.K.:** Η πίστη αυτών των διανοούμενων στο εθνικό κράτος, όπως, ήδη, είπαμε, σε έναν βαθμό αποτυπώνεται και στη συμπόρευσή τους με τον βενιζελισμό τα προγούμενα χρόνια. Δημιουργείται, όμως, το εξής παράδοξο: ενώ, με την ίδρυση του ΣΕΚΕ, ακόμα και οι βενιζελιστές φαντάζονται ότι, μέσω του κόμματος, θα ανοίξουν έναν ευρύτερο διάλογο με το διεθνές κίνημα, ξαφνικά κάνουν μια επιλογή που είναι ενάντια στην κεντρική πολιτική του βενιζελισμού και είναι, ουσιαστικά, η καταδίκη της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Θα ήθελες να μας μιλήσεις λίγο γι' αυτό;

### ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ: ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΟΜΙΛΙΕΣ ΣΤΙΣ ΔΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΝΥΜΟΥ

**K.K.:** Βεβαίως. Το ΣΕΚΕ σπάει αυτήν την προσδοκία ότι ο σοσιαλισμός θα είναι το «κατοικίδιο» της αστικής πολιτιτικής: μία αντίληψη που υπάρχει από τον 19ο αιώνα και η οποία εκφράζεται, για παράδειγμα, στην εξύμνηση του Πλάτωνα Δρακούλη ως αυτού που είναι σώφρων, που μας φέρνει κάποιες καινούργιες ιδέες από τη Δύση, αλλά κινείται εντός πλαισίου και είναι εντέλει χρήσιμος για την εθνική υπόθεση. Το ΣΕΚΕ, από την άλλη, στρέφεται εξ αρχής εναντίον της Μικρασιατικής Εκστρατείας, διαμορφώνεται μέσα από αυτήν την αντιπαλότητα και, κατά συνέπεια, θέτει τον εαυτό του στον αντίποδα της εθνικής πολιτιτικής.

**B.K.:** Άραγε γνωρίζουμε αν αυτή ήταν μία εύκολη απόφαση ή προκάλεσε συγκρούσεις στο εσωτερικό του ΣΕΚΕ;

**K.K.:** Στην ουσία, αυτό που ξέρουμε είναι ότι κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ο Γιαννιός και οι σύντροφοί του αποχωρούν. Οπότε αυτοί που μένουν και ιδρύουν το ΣΕΚΕ είναι άνθρωποι που έχουν ήδη διαμορφωμένη μία αντιπολεμική στάση, από τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ σίγουρα επιπρέαζονται και από τη σοβιετική θεωρία ότι αυτές οι διαμάχες είναι ενδοϊμπεριαλιστικές, ως εκ τούτου η καταδίκη τους είναι αυτονόητη. Με άλλα λόγια, υπάρχουν συζητήσεις μέσα στο ΣΕΚΕ, αλλά η καταδίκη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, δεν νομίζω ότι φτάνει ποτέ να αποτελέσει αντικείμενο αντιπαράθεσης.

**B.K.:** Δεν σταματούν όμως εκεί, ακολουθούν οι εκλογές του '20.

**K.K.:** Λοιπόν, αναφορικά με τις εκλογές του '20 –πάρα πολλοί και πολλές που μας ακούνε μπορεί να έχουν υποφέρει από αυτές, γιατί υπήρχαν στο βιβλίο ιστορίας επί συστήματος δεσμών–, υπήρχε μία πληροφορία, που τη θυμάμα σαν τώρα, κι έλεγε: στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, το ΣΕΚΕ συμμετέχει για πρώτη φορά αυτόνομα και παίρνει 100.000 ψήφους. Όντως, είναι μία σημαντική στιγμή στην ιστορία της Αριστεράς, γιατί είναι η πρώτη φορά που οι σοσιαλιστές κατεβαίνουν σε πολλές περιφέρειες, σε αντίθεση π.χ. με το 1915, που κατάληθαν μόνο σε τρεις νομούς της Βορείου Ελλάδας, σε συνεργασία με τους μοναρχικούς, και εξέλεξαν δύο βουλευτές. Το 1920, λοιπόν, το ΣΕΚΕ διεξάγει μία εκστρατεία –έχει δύο εφημερίδες, τον Εργατικό Αγώνα και τον Ριζοσπάστη, στη διάθεσή τους– με κύριο σύνθημα την άμεση ειρήνευση. Και καταγράφεται μία ακόμα συμπόρευση, από αυτές τις ενδιαφέρουσες συμπορεύσεις που διαλύουν τα στερεότυπά μας, τα οποία διαμορφώνονται μέσα στον χρόνο, σχετικά με το ποιος είναι ο πιο συγγενής χώρος των σοσιαλιστών. Ο βενιζελικός, θα απαντούσαμε.

ΤΟΜΟΣ Β'. ΟΞΦΟΡΔΗ  
ΤΕΣΣΑΡΑ ΠΝΕΥΜΑΤΑ  
ΣΥΝΙΣΤΩΣΙ ΘΕΡΜΩΣ  
ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ· Ο ΙΗ-  
ΣΟΤΣ, Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ  
Ο ΠΛΑΤΩΝ, ΚΑΙ Ο ΣΟ  
ΛΟΜΩΝ· ΛΕΓΟΝΤΕΣ:-

Σύγγραμμα τριμηνιαίως ἐκδιδόμενον ὑπὸ Πλάτωνος Ε. Δρακούλη.

ΤΕΤΧΟΣ Δ'. ΟΚΤΩΒΡ.  
ΕΡΕΤΗΣ ΜΗ ΠΑΡΑΙ-  
ΤΟΤ. ΔΙΧΑ ΕΡΕΤΗΣ  
ΟΤΑΕΝ ΕΤΡΗΜΑ. ΔΙ-  
ΧΑ ΕΡΕΤΗΣ Ο ΒΙΟΣ  
ΑΒΙΩΤΟΣ. ΙΣΧΤΡΟΥ  
ΙΣΧΤΣ Η ΕΡΕΤΝΑ.

5 ΔΡΑΧΜΑΙ ΚΑΤ' ΕΤΟΣ.]

Oxford, 1904.

[ΚΑΤ' ΕΤΟΣ ΔΡΑΧΜΑΙ 5.

### ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ.

Ἐπιστολαὶ τινες Ἰδιωτικαὶ τοῦ Ἐρβέρτου Σπένσερ ἐδήμο-  
σιεύθησαν πρὸ μᾶς ἔβδομάδος, ἐξ δὲ καταδηλοῦται ἡ πεποί-  
θησις τοῦ μεγάλου ἄγγελου φιλοσόφου ὅτι ὁ δευτέρως ἔχθρος  
οἰουδῆποτε ἔθνους εἶνε ὁ στρατιωτικισμός.. Le militarisme,  
voilà l' ennemi. Μακρὰ ἐπιστολὴ του (1892) περὶ τοῦ  
θέματος τούτου τερματίζεται διὰ τῶν ἔξῆς λέξεων. “Ἡ ἄρσις  
τῶν διεθνῶν ἀνταγωνισμῶν εἴνε ἡ μόνη ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν  
ἡθικὴν ἀναμόρφωσιν τῶν ἔθνων.” Ἐπέρα ἐπιστολὴ αὐτοῦ (1893)  
ἀναπτύσσει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ ἀχαλίνωτος ἔγκατά-  
λεψίς τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν περὶ ὑπάρξεως πάλην εἴνε ἀναχρονι-  
σμός. Ἐπιστολὴ γραφείσα πρὸς ἀμερικανὸν πολιτευτὴν  
(1891) λέγει. “Οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ ἀλτīζῃ ἔντιμον  
μὲλλον εἰμὶ ἔαν εἰσάγῃ ἀπὸ τούδε συστρατικῶς εἰς τὴν νομο-  
θεσίαν τοῦ ἰδεας περὶ προσδευτικῆς ἀνέλίξεως παντὸς κοινωνι-  
κοῦ, πολιτικοῦ καὶ ἔθνους θεσμοῦ.” Περὶ ἑαυτοῦ ὁ Σπένσερ  
πρὸς τὸν αὐτὸν ἀμερικανὸν γράφων (1890) λέγει: “Οσοι  
κατέστησαν ἔργον τοῦ βίου τοῦ τὸ διαδίδειν ζώσας ἰδεας  
ἥκιστα ἐκτιμῶνται πρὸ τοῦ θανάτου των. Ἐγὼ ὡς πρὸς τοῦτο  
ὑπῆρχα τυχήρος, καίτοι τὸ πρώτον ημίσυ τοῦ σταδίου μου  
ὑπῆρχε πλήρες ἀπογοητεύστων ζημιῶν καὶ παραγκωνίσεων.”

πρέπει νὰ ῥέῃ αἷμα ἥρωος εἰς τὰς φλέβας τοῦ ἀνδρὸς ἑκίνου  
ὅστις τόσους ἀνενδότως θ' ἀρηθῆ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.  
Οὐχ ἥττον ἔαν καὶ δλίγοι τοιοῦτοι ἥρωες ἀναφανῶσιν, ἡ ἐπί-  
δρασις τοῦ παραδείγματος ἔσται κολοσσιαῖα ἐπὶ τῆς κοινῆς  
γνώμης. Σταυροφορίαν κατὰ τὸν στρατιωτικισμὸν ἀποτελεῖ ἡ  
ἐν ‘Ολλανδίᾳ ὁργανωθείσα Συνδιάσκεψις ἡ συγκληθεῖσα ὑπὸ<sup>τῶν</sup>  
τῶν σοσταλιστῶν τῆς Ολλανδίας καὶ ἐκπροσωποῦσα τὰς Συν-  
τεχνίας πολλῶν χωρῶν. Ἡ Συνδιάσκεψις ἀποτείνει διακο-  
νωσιν πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἐρωτῶσα αὐτὰς ἔαν  
διατίθενται νὰ προβῶσιν εἰς διαβήμυτα πρὸς καταστολὴν τοῦ  
ἐπικρατοῦντος στρατιωτικισμοῦ. Ἐκ τῶν ἀπαντήσεων διὰ  
λάβη ἡ Συνδιάσκεψις θὰ ρυθμίσῃ τὰς περαιτέρω ἐνεργείας της.

Αἱ ἐπικρατοῦσαι συλλήψεις περὶ τιμῆς, περὶ ἀνδρείας περὶ  
ἀξιοπρεπείας, περὶ δόξης, περὶ μεγαλείου, περὶ εὐδαιμονίας,  
περὶ καλλούς, περὶ πρεποντος, εἴνε ἐκ διαμετροῦ ἀντίθετοι πρὸς  
τὴν ἀλήθειαν εἴνε δηλαδὴ ὀλοσχερῶς ἐσφαλμέναι συλλήψεις.  
Βασιζούσαι ἐπὶ φαύλης ἀντιλήψεως τοῦ βίου καὶ τῶν δράσεών  
του. ‘Υπεύθυνος διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἐσφαλμένων τούτων  
συλλήψεων εἴνε ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι διὰ ἐνθαρρύνουσιν  
ἐπιπλάσιοι καὶ χυδαῖοι κύκλοι στρατιωτικῶν, πολιτευομένων καὶ  
χρηματιστῶν, διδασκόντων τοὺς ἀπλουστέρους ὅτι χαρακτηρι-  
στικὸν τοῦ γενναίου ἀνδρὸς εἴνε ἡ βία καὶ ἡ ἐπίθεσις, ἡ δῆθεν  
ἡ ἀτρόμητος ἄμυνα κατὰ ἐπιτιθέμενων καὶ βιαίων ἔχθρῶν.  
Σπέρουσι ζελάνια φόβου καὶ εἴτα οἰκοδομοῦσι σύστημα ἀμυν-  
τικῆς στάσεως κατὰ ἐνδεχομένων κινδύνων, τομοντοτρόπως δὴ  
δημιουργοῦντες κινδύνους οὔτις ἀλλως δὲν θὰ προέκυπτον.  
Πολλὰ συμπτώματα τούτου δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐν  
κοινωνίαις μὴ διακρινομέναις διὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη, ἐν αἷς ἀκμάζει  
πλήθης, φερὲπειν, ἀρεμανίων ιερῶν μὲ ἀπειλητικοὺς ἀκανθο-  
χορηγὸν ἀνηρθρωμένους μύστακας εἰς ἔνδειξην ἀτρομήτου ήθους,  
ἀλλὰ ἀπλὸς διότι κούφος τις στρατηγάτης ἀποδίδει εἰς τὴν  
ποριωπετὴ ἀνωρθωσιν τῶν τριχῶν τοῦ μύστακος μυστηριώδη  
τινὰ συνάφειαν μὲ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνδροπρεπείας. Καὶ ἀλλὰ  
πολλὰ τοιαῦτα μαρτυροῦνται τὸν σαθρὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι  
εἰς ὃν ὀφειλεται καὶ ὁ στρατιωτικισμός καὶ οἱ ἀλλοι ἔχθροι τῆς  
ἀνθρωπότητος. Ἡ σωτηρία ἐξαρτάται ἐκ τῆς ἀρδην μετα-  
βολῆς τοῦ ἐπικρατοῦντος τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι.

Τὰ περὶ ψυχοφανίες ἄρθρα τῆς ΕΡΕΥΝΗΣ τοῦ Ἀπριλίου  
καὶ τοῦ Ἰουλίου ἀνεγνώσθησαν πανταχοῦ μετὰ ζωηροτάτου  
ἐνδιαφέροντος. ‘Οπου τὸ ζήτημα ἦτο ἦδη γνωστὸν ἐδόθη  
σφοδρὰ ὅθησις πρὸς περαιτέρω ἐρεύνας, ὅπου δὲ ἦτο ἄγνωστον  
ἡκούσθη ἀντόχημα ὡς ἀποκάλυψις. Ἐλπίζομεν εἰς προσεχῆ  
τεύχη νὰ προβῶμεν εἰς ἔτι σημαντικωτέρας ἀνακούφωσις σχετι-  
κὰς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο. ‘Εξ ἀφετηρίας τῶν εἰρημένων ἄρθρων  
ἡλθούμεν εἰς προσωπικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς νέους κυκλους ἐν τῇ  
Ἀγγλίᾳ, ἐνθα μεγάλης ἀξίας νεαρὰ Διάμεστος συνεδέθη μὲ  
τὴν ΕΡΕΥΝΑΝ, καὶ ἐν τῇ Ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐνθα δεστρε-  
ψαμεν ἐπὶ τινὰς ἔβδομάδας τοῦ λήξαντος θέρους. Ἐπὶ τοῦ

Το περιοδικό Έρευνα που εξέδιδε ο Πλάτων Δρακούλης

Το 1920, πλοιόπον, ο πιο συγγενής χώρος των σοσιαλιστών είναι ο αντιβενιζελικός, γιατί αυτό που τους ενώνει είναι η αντίθεση στον πόλεμο. Και υπάρχει μία πολύ ωραία απόφαση, μετά της εκλογές –νομίζω της Κεντρικής Επιτροπής του ΣΕΚΕ– που συστάνει στους οπαδούς και στα μέλη του να μην πανηγυρίζουν τόσο εμφατικά τη νίκη, την επικράτηση δηλαδή των αντιβενιζελικών και του Λαϊκού Κόμματος, εξηγώντας ότι «η δικιά μας αντίθηψη για τον πόλεμο είναι διαφορετική». Αλλά αυτό που σίγουρα ξέρουμε είναι ότι πολλοί ψηφοφόροι – λόγω της δυνατότητας χρήσης του σφαιριδίου – υπερψήφισαν το ΣΕΚΕ και το Λαϊκό Κόμμα, θεωρώντας ότι αυτά τα δύο κόμματα, με διαφορετικό τρόπο, υπόσχονταν το τέλος του πολέμου.<sup>14</sup>

**B.K.**: Άρα ο μήνας του μέλιτος με τους βενιζελικούς τελειώνει με το ζήτημα της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Ακολουθούν διώξεις; Αλλάζει η σάση του καθεστώτος, as πούμε, απέναντι στο ΣΕΚΕ;

**K.K.**: Ναι, νομίζω ότι, σε όλη τη δεκαετία του 1920, ο βενιζελισμός στρέφεται συστηματικά κατά του κινδύνου που βρίσκεται στα αριστερά του, κατά του κινδύνου της κοινωνικής αποσταθεροποίησης. Ήδη από το 1920 υπάρχουν διώξεις. Η καταστατική πολιτική εφαρμόζεται κυρίως απέναντι στις απεργίες, γιατί θεωρούνται απεργίες σε καιρό πολέμου. Αλλά, αν το σκεφτεί κανείς, σε όλη τη δεκαετία του 1920, που τελειώνει με το «Ιδιώνυμο» του 1929, ο βενιζελισμός –σε αντίθεση, σημειώνω και πάλι, με αυτό που ξέρουμε από τη δεκαετία του 1940 και τη συνομοτία της Αριστεράς με το Κέντρο– ταυτίζεται με τον αντισοσιαλισμό. Γιατί, όπως λέει και ο Βενιζέλος στη Βουλή, την ίδρυση ενός σοσιαλιστικού κόμματος «θα την εδέχετο ως μία πρόοδον», αλλά «τας Μπολσεβικικάς αρχάς δεν είνε δυνατόν παρά [...] va διώξη αμειλίκτωσ».<sup>15</sup>

**B.K.**: Πολύ συχνά συνδέουμε τα καταστατικά μέτρα μόνο με τη δικτατορία του Πάγκαλου ή με τις άλλες δικτατορίες, αλλά είναι σαφές ότι, αμέσως μετά την ίδρυση του ΣΕΚΕ, στην πολιτική του αστικού κράτους εγγράφονται απόλυτα και αυτές οι διώξεις και όλα τα καταστατικά μέτρα που εφαρμόζει.

**K.K.**: Ναι, και αυτή είναι μία διεθνής πρακτική. Δηλαδή, στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920, παρατηρούμε την ανάδυση μιας αντικομμουνιστικής, αντισοσιαλιστικής «διεθνούς» που βασίζεται στη συνεργασία μεταξύ των κρατικών υπορεστών και σε μία κοινή συμπόρευση στην καταστολή του κινδύνου. Πρέπει να πούμε, βέβαια, ότι αυτά τα πολιτικά κόμματα που εμφανίζονται το 1919–1920 αναλαμβάνουν αυτό το βάρος, θεωρώντας ότι όντως είναι επαναστατικά κόμματα· επιδιώκουν –και δεν κρύβουν την πρόθεσή τους– την ανατροπή του καθεστώτος. Με άλλα λόγια, πρέπει να σκεφτούμε τι σημαίνει για τον ελληνικό αστισμό το να βρίσκεται σε πόλεμο και να έχει μία δυναμική μειοψηφία, η οποία καθίει τους στρατιώτες σε λιποταξία ή ανυπακοή. Από την άλλη, οι διώξεις, πολλές φορές, λειτουργούν σαν αυτοεκπληρούμενη προφητεία για τους ριζοσπάστες και τους σοσιαλιστές, γιατί θεωρούν ότι «εφόσον μας καταδιώκουν, σημαίνει ότι είμαστε επικίνδυνοι». Το παράδειγμα της Ρωσίας, αν μας κληροδότησε κάτι, είναι η πεποίθηση ότι δεν έχει σημασία αν είμαστε πολλοί ή λίγοι, δεν έχει σημασία αν είμαστε νόμιμοι ή παράνομοι, σημασία έχει να έχουμε τη σωστή γραμμή και, εφόσον έχουμε τη σωστή γραμμή, οι συνθήκες, η ιστορική εξέλιξη, οδηγούν νομοτελειακά στην επανάσταση. Και το ΣΕΚΕ διαρκώς βρίσκεται αντιμέτωπο με την αναμονή και τη διάψευση της επανάστασης, και εκεί χάνεται και η ιδρυτική του γενιά. Δηλαδή, τα πρόσωπα αυτά που μαζεύονται το 1918, γεμάτα ενθουσιασμό για αυτά που έχουν συμβεί στη Ρωσία, και ιδρύουν το ΣΕΚΕ, το 1924, τα περισσότερα από αυτά, τα περισσότερα από τα πρωταγωνιστικά στελέχη του κινήματος, έχουν αποχωρήσει από το ίδιο το κόμμα που δημιούργησαν, γιατί θεωρούν ότι η προοπτική της επανάστασης δεν έρχεται και το κόμμα θα πρέπει να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Τότε, μία νέα γενιά στελεχών που έχει διαμορφωθεί στο μικρασιατικό μέτωπο, που έχει σκληρύνει μέσα από τις εμπειρίες του πολέμου, επιβάλλει την ορθή, εντός ή εκτός εισαγωγικών, επαναστατική γραμμή.

**B.K.**: Είναι ενδιαφέρον ότι σε ένα μεγάλο κομμάτι της βιβλιογραφίας το «Ιδιώνυμο» του '29 αντιμετωπίζεται σαν να «πέφτει από τον ουρανό», ενώ, στην πραγματικότητα, αυτή η σταδιακή σκλήρυνση του κράτους δρομολογείται ήδη από τα χρόνια της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Η ιδέα της κατασκευής του εσωτερικού εχθρού, όπως πολύ ωραία είπες,

14. Βλ. ενδεικτικά, Κωστής Καρπόζηλος, «Η συμμετοχή του ΣΕΚΕ στις εκλογές του 1920 και το πρόγραμμα της «επαναστατικής ουτοπίας»», *Ουτοπία*, τχ. 56 (2003), σ. 97–113.

15. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', Συνεδρίαση ΛΒ' (28 Ιανουαρίου 1920), σ. 6.

# ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ

ΤΟΥ ΣΩΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ (ΚΟΜΜΟΔΥΝΙΣΤΙΚΟΥ) ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΣΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, ORGANE OFFICIEL DU PARTI SOCIALISTE OUVRIER (COMMUNISTE), ET DE LA CONFÉDÉRATION GÉNÉRALE DU TRAVAIL DE GRÈCE  
{BUREAUX: 14, RUE EURIPIDE, ATHÈNES}

ΕΤΟΣ Α'. — ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'. — ΔΡΟΣ. 100

ΑΘΗΝΑΙ, ΚΥΡΙΝΧ Σ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1921

ГРАФЕΙΑ: ΟΔΟΣ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 14, ΑΘΗΝΑΣ

ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥ ΝΙΕΜΟΥ

ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ-ΚΑΡΟΛΟΣ ΛΙΜΠΝΕΚΤΗΣ

"Επίσης δέ λαβε την επιφύλαξη θάυμα των αιώνων γένους των προπατόρων δια την απόδειξην των. Όσοι, διαρρήκαν στην τηρία της — μηδέν μήνα και δύο χρόνια — παρέμειναν στην πατρινή προπολιτεία. Διότι πάντα και πάντας οι πρόσωποι των έπειτα σύντομης προπατρίας. Ολόγκως λαμβάνεται απόφοιτος φοιτητής πριν την επαγγελματική δράση των διεθνών παραγόντων πολιτικής και επιχειρησιακής της Ευρώπης που

—*Η Ρώση αποδημεύει.* — «Εγκατέλειψε την Μόσχη το 1812 σε μια Ρωσία που διέβαινε, όπως λέγεται παραπάνω, Παρ' αυτή την αποδημία της η Ρωσία διατήρησε, αλλά με μεγάλη απόδοση, την παραδοσιακή της γλώσσα και την παραδοσιακή της πολιτισμική. Απότομα οι οπαδοί παρατηρούνται σε τοπική επίπεδη. Από το 1905 έφερε στην παραδοσιακή της πολιτισμική την πολιτική, γενικές,

Τι πάσα τι σηματοδοτεί η όντως ανεργούσαται της πόλης της; δημιουργίας ουδέποτε τέλεως κατά την έννοια της επιτυχίας μεταξύ της πόλης και της πόλης της γειτονιάς;

την εποχή των Ελλήνων. Τα πρώτα χρόνια της ιδέας της Βασιλείας, η οποία αποτελείται από την Αρχαία Ελλάδα και την Μεσαιωνική Ελλάδα, διατηρείται μέχρι σήμερα. Η ιδέα της Βασιλείας της Ελλάδας έχει αποτελέσει τη βασική πολιτική της Ελλάδας από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα. Η ιδέα της Βασιλείας της Ελλάδας έχει αποτελέσει τη βασική πολιτική της Ελλάδας από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα.

And so; without hyperbole we can say that the *Entomophaga* is unique in its field. It is interesting to note that *Oscillationis* 1918 was an

την απόφαση της Δικαιοσύνης για την παρατάση της έρευνας στην περίπτωση της δολοφονίας του Αλέξανδρου Σούτζου.

Η ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΕΝΟΣ ΕΤΟΥΣ  
ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΜΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1920

Επερχόμενα από τον ίδιο έτος ήταν σύγχρονη με την παραπάνω φάση και μετέπειτα από την παραπάνω. Ήτοντας δεύτερη φορά μετά την πρώτη, είχαν θέση της Ρωμαϊκής Επαναστάσεως. Καθ' όλη τη διάρκεια του 1920-ού με τους απόδημους Έλληνες όχι μόνον περιεγένετον στην Ελλάδα αλλά και στην Ελληνική πατρίδα.

πατερούσας καὶ πατέρωρον τῆς παικυρίου λαοκομιας, οἰκουμενικής σχέδουν τὴν Οὐρανίαν τῷ Σο-  
βετ, συνέδρομον ἢ λάθοντος ἀλε-  
πούδρους καὶ τῆς Ἀρμενίας τὴν ἐγκυ-  
δρόγυρον τῷ Σοβετικον πεπόνησαν εἰς δέ-  
ρον ανεκεποντες ἀρρώδους εἴθισ-  
ται πανεπιστήμων. Η Ρωσία εἰρ-  
εται γάλιπαντοσσον δια την διαπολον-  
τικον προκλισιον. Οὐλαζανετεις δι επι-  
τετης της απόκεν. Παλαιολογεις την  
προκλισιον την ειδωλοντην την Κάστρον Σο-  
βετον και παρεπεισεις την προλεπισιωνην  
πανεπιστημον. Οιδέλευος δι λαζαρειον και δι  
πανεπιστημον την μηνιντον πολι την  
επαρχιαν και την προδοτικην μηφερ-  
τησην των πανεπιστημων. - Και θεων.  
- Αλλ η οποιας των δεις έριξη. Ανεβι-  
λεται και προσδιοι την δια βραχονταν την  
πανεπιστημον Καρολινειον βορισιαν την  
εργασιαν των διαστην επιστημονικων.

#### 1. "The Franklin

Εργατικός Αγών, Επίσημον όργανον του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος (Κομμουνιστικού) και της Γενικής Συντονιστικής των Εργατών της Ελλάδας, αρ. φ. 166 (3/1/1921)

εγγράφεται σε ένα διεθνές πλαίσιο, όπου η Ελλάδα δεν είναι ο πιο σκληρή περίπτωση, σε σχέση με άλλες χώρες, όπως, π.χ., η Βουλγαρία. Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο, επίσης, είναι ότι, σε αντίθεση με χώρες, όπως η Γερμανία, που κόπι έχει αντιμετωπίσει αυτό που λέμε εσωτερικό εχθρό,<sup>16</sup> στην Ελλάδα έχουμε μία νομοθεσία που παράγεται, ακριβώς, για τον εσωτερικό εχθρό, που είναι ταυτισμένος με την Αριστερά.

**K.K.:** Ναι, και με την επιτόνηση ότι είναι ένας εχθρός ο οποίος έχει, πολύ συχνά, και διαφορετικά εθνοτικά χαρακτηριστικά. Ο πρώτος πολιτικός κρατούμενος στην Ελλάδα είναι ο Αθραάμ Μπεναρόγια, ο οποίος εκτοπίζεται στη Νάξο το 1914. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτός ο άνθρωπος μέχρι το 1912 είναι οθωμανός πολίτης, το 1914 γίνεται έλληνας πολίτης της Θεσσαλονίκης, αλλά διαφέρει από το πρότυπο του τι είναι έλληνας πολίτης. Οπότε θα έλεγε κανείς ότι το ΣΕΚΕ, ή και το ΚΚΕ, σε όλη του την πορεία τη δεκαετία του 1920, έχει να αναμετρηθεί με το zήτημα της σχέσης με το έθνος. Δηλαδή, στην πρώτη φάση κυρίαρχος είναι, ας πούμε, ο εβραϊκός σοσιαλισμός, στη δεύτερη, ο αντιπολεμικός σοσιαλισμός της Μικράς Ασίας και στην τρίτη, όταν πλέον το κόμμα αυτό λέγεται ΚΚΕ, κυρίαρχοι είναι οι πρόσφυγες. Το «Ιδιώνυμο», ενώ είναι ένας νόμος που στρέφεται εναντίον, προφανώς, του ΚΚΕ και του εργατικού κινήματος, νομίζω ότι όμως τελικά στοχεύει και στην καθυπόταξη ενός πληθυσμού που θεωρείται απρόβλεπτος: του προσφυγικού.

### ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ «ΧΑΜΕΝΗ ΓΕΝΙΑ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

**B.K.:** Πριν φτάσουμε στο προσφυγικό, θα επιμείνω λίγο σ' αυτό που έλεγες προηγουμένως: ήταν μονόδρομος η ίδρυση του ΚΚΕ; δηλαδή, η μετεξέλιξη του ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ;

**K.K.:** Αυτή είναι μια φανταστική ερώτηση. Γιατί όταν τη θέτει κάνεις, ήδη, ανατινάζει την απάντηση ότι ήταν μονόδρομος. Δυστυχώς, για πολλά χρόνια, στη σκέψη όσων από μας προερχόμαστε από την Αριστερά ή έχουμε σχέση μαζί της, υπήρχε εκείνο το –κακοποιημένο στο μυαλό μας– σχήμα του Ένγκελς για τον ουτοπικό και τον επιστημονικό σοσιαλισμό.<sup>17</sup> Οπότε οτιδήποτε είναι πριν το ΚΚΕ είναι απλώς πρόδρομος, ουτοπία απέναντι στον μονόδρομο που είναι η ίδρυση του ΚΚΕ. Από την άλλη, βέβαια, ιδρύονται κομμουνιστικά κόμματα σε κάθε σημείο του πλανήτη. Θα μπορούσε η Ελλάδα να αποτελέσει εξαίρεση; Πολύ δύσκολα. Το γεγονός ότι το ΚΚΕ, όμως, ιδρύθηκε με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, προφανώς και δεν ήταν μονόδρομος· ήταν μία επιλογή ανάμεσα σε πάρα πολλές άλλες.



Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, 1922-1925.  
Πηγή: Library of Congress

16. Στις 5 Ιανουαρίου 1919 ξεσπά στο Βερολίνο η εξέγερση των Σπαρτακιστών με γενικές απεργίες και ένοπλες διαδηλώσεις. Η Rosa Luxemburg και ο Karl Liebknecht, μέλη και οι δύο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας (SPD) που έχουν αποχωρήσει, ιδρύουν το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD) και πηγάνται της εξέγερσης. Στις 12 Ιανουαρίου, η εξέγερση καταστέλλεται αγριαία από τις κυβερνητικές δυνάμεις και οι δύο προέδρες εκτελούνται στις 15 του ίδιου μήνα.

17. Βλ. Φρίντριχ Ένγκελς, Σοσιαλισμός, ουτοπικός και επιστημονικός, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2006.



*Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, 1922-1925. Πηγή: Library of Congress*

**B.K.**: Και αυτή η επιπλογή συνδέεται με μία κατινούργια γενιά στελεχών που έρχεται μέσα, κατά κύριο λόγο, από την προσφυγιά.

**K.K.**: Με τους προσφυγικούς πληθυσμούς κάνουμε διάφορα λάθη, νομίζω. Ένα λάθος είναι που λέμε ότι οι πρόσφυγες γίνονται αριστεροί. Αυτό ξέρουμε ότι δεν το σχύει. Αυτό γίνεται τη δεκαετία του 1940 και στις εργατικές γειτονιές, στην Καϊσαριανή, στη Νίκαια και απλού. Το 1922, αυτοί οι άνθρωποι, προφανώς, δεν έρχονται με τα έργα του Λένιν στις αποσκευές τους· συνήθως έρχονται με μία θρησκευτική εικόνα και το τραύμα της προσφυγικής κρίσης. Αυτό το οποίο νομίζω ότι δεν έχουμε προσέξει είναι ότι μία γενιά νέων παιδιών εντάσσεται πολύ γρήγορα στο ΚΚΕ, πριν το 1932-1933, κατά την υποχώρηση του βενιζελισμού και την οικονομική κρίση. Οργανώνονται πολύ νωρίς. Μπαίνουν το 1926, το 1927, το 1928 και, διαβάζοντας τα βιογραφικά τους, καταλαβαίνει κανείς ότι είναι παιδιά, τα οποία, κατά την άποψή μου, βρίσκουν στην κομμουνιστική Αριστερά την οικογένεια που δεν υπάρχει, που έχουν χάσει. Πολύ συχνά είναι παιδιά χωρίς γονείς, παιδιά του δρόμου, χαμίνια, που κάνουν δουλειές του ποδαριού, από δω από κει, που τρώνε καμιά σφαλιάρα στη δουλειά και τσαντίζονται και θέλουν να αρπάξουν το αφεντικό για να το πλακώσουν και κάπου εκεί έρχεται η επαφή με το κομμουνιστικό σύμπαν και κουμπώνει πολύ γρήγορη ένταξή τους στο ΚΚΕ. Για παράδειγμα –είναι εντυπωσιακό–, αν διαβάσει κανείς τη βιογραφία του Μάρκου Βαφειάδη,<sup>18</sup> θα διαπιστώσει ότι το 1924 οργανώνεται στην Κομμουνιστική Νεολαία και το 1928 είναι ήδη επαγγελματικό στέλεχος του ΚΚΕ. Όλα αυτά τα παιδιά έχουν γεννηθεί το 1901, το 1902, το 1906, δηλαδή όταν έρχονται στην Ελλάδα είναι 18-20 χρόνων. Και αν δει κανείς τα ονόματά τους, θα πει: «Μα βέβαια! Πώς δεν το είχαμε σκεφτεί ότι έχουν προσφυγική καταγωγή;». Ο Μάρκος Βαφειάδης, ο Γιάννης Ιωαννίδης, ο Χρύσα Χατζηβασιλείου, ο Νίκος Ζαχαριάδης, ο Πέτρος Ρούσος, ο Μήτσος Παρτσαλίδης... Το 1931, όταν η Τρίτη Διεθνής επιβάλλει νέο πολιτικό γραφείο στο ΚΚΕ, ορίζονται επτά μέλη.<sup>19</sup> Τα πέντε από αυτά έχουν γεννηθεί εκτός Ελλάδας, ένας στην Κύπρο και τέσσερις στην οθωμανική επικράτεια. Ο δε μέσος όρος ηλικίας των μελών αυτού του πολιτικού γραφείου είναι τα 27 έτη.

**B.K.**: Νομίζω ότι αυτό που λέει είναι πολύ ενδιαφέρον. Θα πρέπει, βέβαια, να το συνδέσουμε και με τη συνολική

18. Μάρκος Βαφειάδης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, 1909-1939, Αθήνα, Δίφρος, 1984.

19. Τον Σεπτέμβριο του 1931, συγκροτείται νέα Κεντρική Επιτροπή, στην οποία συμμετέχουν ο Γιάννης Μιχαηλίδης, Γιάννης Ιωαννίδης, Στέλιος Σκλάβατης, Βασίλης Νεφελούδης, Γιώργος Κωνσταντινίδης και Λεωνίδας Στρίγκος. Γραμματέας της ΚΕ αναλέγεται ο Νίκος Ζαχαριάδης. Σχετικά με τον τόπο καταγωγής και την ηλικία των μελών της ΚΕ, αναφέρουμε ότι ο Γιάννης Μιχαηλίδης γεννήθηκε το 1899 στην Κωνσταντινούπολη, ο Γιάννης Ιωαννίδης το 1900 στο Μπουργκάς της Ανατολικής Ρωμυλίας (Βουλγαρία), ο Στέλιος Σκλάβατης το 1907 στη Σίφνο, ο Βασίλης Νεφελούδης το 1906 στα Μουδανιά της Μικράς Ασίας, ο Γιώργος Κωνσταντινίδης το 1907 στο Παρόρι Παρνασσίδος, ο Λεωνίδας Στρίγκος το 1900 στη Λεμεσό, ενώ ο Νίκος Ζαχαριάδης γεννήθηκε στην Αδριανούπολη της Ανατολικής Θράκης το 1903.

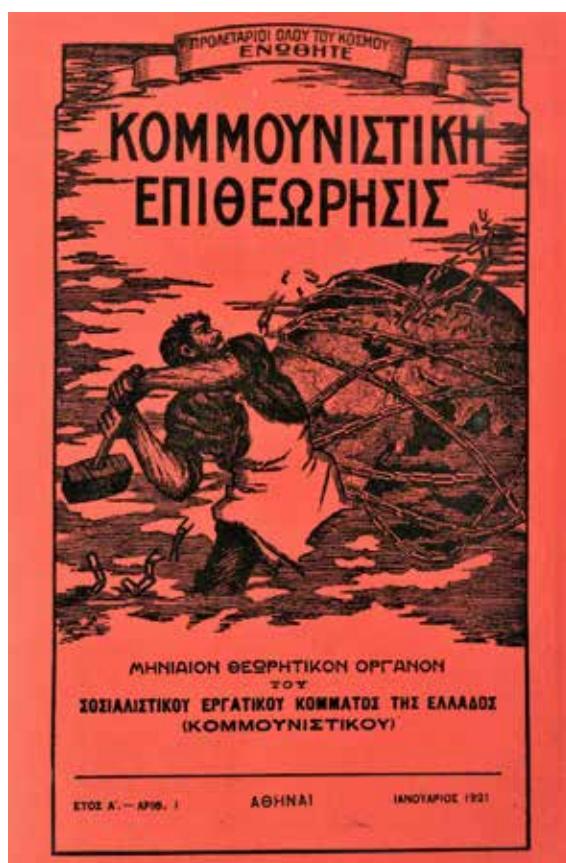
αναβάθμιση της έννοιας της νεότητας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Δηλαδή, η συμμετοχή όλων αυτών των νέων ανθρώπων στον πόλεμο, προφανώς, άμα τη επιστροφή τους, κεφαλαιοποιείται πια στη δημόσια δράση τους.

**ΚΚ:** Σαφώς, έχουν αποκτήσει εμπειρίες. Στο γερμανικό κομμουνιστικό κόμμα, π.χ., η γενά του Βάτερ Ούλμπριχ<sup>20</sup> είναι άνθρωποι που έχουν zήσει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο· μερικοί, μάλιστα, έχουν πολεμήσει σ' αυτόν. Στην περίπτωση του ΚΚΕ της δεκαετίας του '20, είναι πατιδιά τα οποία δεν έχουν zήσει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά στη συντριπτική τους πλειονότητα θα αναφέρουν τη σφαγή των Αρμενίων και την προσφυγά, τη δική τους εκδίωξη από τις εστίες τους. Έχουν διαφορετικές παραστάσεις βίας και είναι ενδιαφέρον το πώς κάποια πατιδιά αυτής της «χαμένης γενιάς», μπαίνοντας σε μία νέα κανονικότητα στην Ελλάδα, βρίσκουν μία οικογένεια, ένα νόημα zwής σε εκείνον τον πολιτικό φορέα που τους υπόσχεται ένα νόημα zwής.

**Β.Κ.:** Θα ήθελα να σου κάνω μία τελευταία ερώτηση. Είμαστε 45-50 χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του Άγγελου Ελεφάντη για την αδύνατη επανάσταση,<sup>21</sup> ένα βιβλίο που, σε μεγάλο βαθμό, καθόρισε την οπική μας. Έτσι κι αλητιώς, τα πράγματα εξελίσσονται και τα ξαναβλέπουμε. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να ξαναδούμε, διαβάζοντας αυτό το σχήμα, 45 χρόνια μετά;

**ΚΚ.:** Ναι, πράγματι, μισό σιώνα μετά μπορούμε να κάνουμε μισό βήμα μπροστά. Νομίζω ότι τόσο η ιστοριογραφία εκείνης της εποχής όσο και το έργο του Ελεφάντη είναι πολύ σημαντικά τεκμηριωτικά· ωστόσο, σ' αυτά περνάνε απαραήρητοι οι πρωταγωνιστές αυτής της υπόθεσης. Υπάρχει μια επιμονή με τα συνέδρια, τις αποφάσεις, την ιστορία «από τα πάνω», όπως θα λέγαμε Όμως, κατά τη γνώμη μου, έχουν αριθμάσει οι συνθήκες, για να χρησιμοποιήσω μία παλιά έκφραση, για μία κοινωνική ιστορία της Αριστεράς. Φοβάμαι ότι η γενιά του Ελεφάντη θεωρούσε δεδομένη την ένταξη στην Αριστερά και η μη ένταξη αποτελούσε κάποιου είδους εξαίρεση· τώρα είναι ώρα να σκεφτούμε την ένταξη στην Αριστερά ως μία επιπλογή ανάμεσα σε πάρα πολλές άλλες.

**Β.Κ.:** Κωστή, να σε ευχαριστήσω πολύ γι' αυτήν τη συζήτηση, με αφορμή τα 100 χρόνια από την ίδρυση του ΣΕΚΕ, και να ευχηθώ καλή Κυριακή στους ακροατές μας.



20. O Walter Ulbricht (1893-1973) ήταν πιγετικό στέλεχος του γερμανικού κομμουνιστικού κόμματος. Αναδείχθηκε Γενικός Γραμματέας του ΚΚΓ και ηγέτης της Ανατολικής Γερμανίας το 1950. Στη θέση αυτήν τον διαδέχθηκε το 1971 ο Erich Honecker.

21. Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*. ΚΚΕ και αστιαμός στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.

# XΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

22 Απριλίου 1870	Γέννηση του Βλαντίμιρ Ιλίτς Ουλιάνοφ, γνωστού στην ιστορία ως Λένιν
26 Μαρτίου-28 Μαΐου 1871	Εγκαθιδρύεται η Παρισινή Κομμούνα, βραχύβια επαναστατική κυβέρνηση
1 Μαρτίου 1898	Ίδρυση του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος των Εργαζομένων. Στο 2ο Συνέδριο του κόμματος, κατά τον Αύγουστο του 1903, το κόμμα διασπάται σε μπολσεβίκους και μενσεβίκους. Οι προσπάθειες για αποφυγή οριστικής διάσπασης του κόμματος θα συνεχιστούν έως το 1912, με την ίδρυση τελικώς του Κόμματος των Μπολσεβίκων
1902	Εκδίδεται για πρώτη φορά το εμβληματικό έργο του Λένιν <i>Τι να κάνουμε;</i>
22 Ιανουαρίου (9 Ιανουαρίου) 1905	Ξεκινάει η πρώτη ρωσική επανάσταση στην Αγία Πετρούπολη, η οποία γρήγορα εξαπλώνεται στην τσαρική Ρωσία. Περιλαμβάνει απεργίες εργατών, εξεγέρσεις αγροτών, ανταρσία του στρατεύματος. Αν και λήγει με την ήττα των εξεγερμένων, ο τσάρος αναγκάζεται να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις, όπως είναι η ίδρυση της Νομοθετικής Συνέλευσης (Κρατική Δούμα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας), το πολυκομματικό σύστημα και το Σύνταγμα του 1906
Μάιος 1909	Ίδρυεται στη Θεσσαλονίκη ο Φεντεραστόν (Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης) με πρόεδρο τον εβραίο σοσιαλιστή Αβραάμ Μπεναρόγια
18-30 Ιανουαρίου (5-17 Ιανουαρίου) 1912	Συγκαλείται στην Πράγα το 6ο Πανρωσικό Συνέδριο του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος των Εργαζομένων. Κατά τη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου ανακοινώνεται από τον Λένιν η οριστική, πλήρων, διάσπαση του κόμματος και η ίδρυση του Κόμματος των Μπολσεβίκων
28 Ιουλίου 1914	Ξεσπά ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος μεταξύ της Τριπλής Αντάντ (Γαλλία – Μεγάλη Βρετανία – Ρωσία) και της Τριπλής Συμμαχίας (Γερμανία – Αυστροουγγαρία – Οθωμανική Αυτοκρατορία)
31 Μαΐου 1915	Διεξάγονται εθνικές εκλογές με χαρακτήρα δημοψηφίσματος για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η σοσιαλιστική οργάνωση της Θεσσαλονίκης Φεντεραστόν εκπλέγει δύο βουλευτές
16 Σεπτεμβρίου 1916	Στις συνθήκες του Εθνικού Δικασμού εγκαθιδρύεται στη Θεσσαλονίκη η Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης ή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο
8-12 Μαρτίου (23-28 Φεβρουαρίου) 1917	Ξεσπά εξέγερση στην Αγία Πετρούπολη, η οποία οδηγεί στην παραίτηση του τσάρου Νικόλαου Β' και στην εγκαθίδρυση Προσωρινής Κυβέρνησης φιλελεύθερων και σοσιαλιστών με πρωθυπουργό τον Γκεόργκι Λβοφ. Στις 27 Φεβρουαρίου (12 Μαρτίου) δημιουργείται το Σοβιέτ της Πετρούπολης, το οποίο θα κυβερνήσει μαζί με την Προσωρινή Κυβέρνηση, μια διευθέτηση που θα ονομαστεί Δυαδική Εξουσία
16 Απριλίου (3 Απριλίου) 1917	Ο Λένιν επιστρέφει στη Ρωσία από τη Γενεύη, όπου ζει εξόριστος
16-20 Ιουλίου (3-7 Ιουλίου) 1917	Στρατιώτες, ναύτες και εργάτες ξεσπούνται κατά της Προσωρινής Κυβέρνησης. Η εξέγερση καταπνίγεται, ο Λένιν διαφεύγει στη Φινλανδία, ενώ ο Λέων Τρότσκι συλλαμβάνεται

21 Ιουλίου (8 Ιουλίου) 1917	Μετά την παραίτηση του Λβοφ, αναλαμβάνει πρωθυπουργός της Προσωρινής Κυβέρνησης ο Αλεξάντρος Κερένσκι, μέχρι τις 8 Νοεμβρίου (26 Οκτωβρίου) 1917 και την ίδρυση του Συμβουλίου Λαϊκών Επιτρόπων
10-13 Σεπτεμβρίου (27-30 Αυγούστου) 1917	Ο αρχιστράτηγος Λαβράς Κορνίλιοφ επιχειρεί να καταλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία από την Προσωρινή Κυβέρνηση και το Σοβιέτ της Πετρούπολης. Το κίνημα αποτυχάνει χάρη και στην απόφαση του σοβιέτ εργατών της Πετρούπολης να συνδράμει την Προσωρινή Κυβέρνηση
20 Οκτωβρίου (7 Οκτωβρίου) 1917	Ο Λένιν επιστρέφει μυστικά στην Πετρούπολη από την εξορία του στη Φινλανδία
23 Οκτωβρίου (10 Οκτωβρίου) 1917	Συνεδριάζει η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος των Μπολσεβίκων και αποδέχεται την πρόταση του Λένιν για ένοπλη επανάσταση με 10 ψήφους υπέρ και 2 κατά, του Λεβ Κάμενεφ και του Γκριγκόρι Ζινόβιεφ
7 Νοεμβρίου (25 Οκτωβρίου) 1917	Συγκαλείται το 2ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ εργατών, στρατιωτών, αγροτών. Ξεσπάει η Επανάσταση. Καταλαμβάνονται τα Χειμερινά Ανάκτορα. Ξεκινάει και ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Κόκκινου και του Λευκού Στρατού. Ο εμφύλιος έληξε στις 16 Ιουνίου 1923 με τη νίκη των μπολσεβίκων
8 Νοεμβρίου (26 Οκτωβρίου) 1917	Ιδρύεται το Συμβούλιο Λαϊκών Επιτρόπων, το οποίο είναι η ανώτατη κυβερνητική αρχή στη σοβιετική Ρωσία. Πρώτος πρόεδρος είναι ο Λένιν, μέχρι τον θάνατό του το 1924
28 Ιανουαρίου (15 Ιανουαρίου) 1918	Ιδρύεται και επίσημα ο Κόκκινος Στρατός με απόφαση του Συμβουλίου Λαϊκών Επιτρόπων
3 Μαρτίου 1918	Υπογράφεται μεταξύ της Γερμανίας και της μπολσεβίκικης Ρωσίας η Συμφωνία του Μπρεστ-Λιτόφσκ
4 Μαρτίου 1918	Φτάνουν τα πρώτα βρετανικά στρατεύματα στη Ρωσία. Θα είναι το πρώτο επεισόδιο σε μια σειρά πολεμικές εκστρατείες των Συμμάχων κατά των μπολσεβίκων, στο πλαίσιο του ρωσικού εμφυλίου πολέμου
29 Οκτωβρίου 1918	Ξεσπά στη Γερμανία επανάσταση με τις ανταρσίες αξιωματικών του ναυτικού στα λιμάνια Βίλχελμσχαφεν και Κίελο. Γρήγορα η επανάσταση εξαπλώνεται σε ολόκληρη τη γερμανική αυτοκρατορία. Η επανάσταση έληξε στις 11 Αυγούστου 1919 με την παραίτηση του αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β', την κατάργηση της μοναρχίας, την καθιέρωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και την ψήφιση του Συντάγματος της Βαϊμάρης
3-10 Νοεμβρίου (21-28 Οκτωβρίου) 1918	Διεξάγεται το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος). Στο συνέδριο έλαβαν μέρος περισσότεροι από 200 αντιπρόσωποι, εκπροσωπώντας πάνω από 60.000 εργάτες
11 Νοεμβρίου 1918	Λήγει ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος με τη Συμφωνία των Βερσαλλιών
17 Νοεμβρίου 1918	Ξεκινά τις εργασίες του το ιδρυτικό Συνέδριο του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ) στον Πειραιά. Γραμματέας της πρώτης Κεντρικής Επιτροπής εκλέγεται ο Νίκος Δημητράτος

5 Ιανουαρίου 1919	Ξεσπά στο Βερολίνο ο εξέγερση των Σπαρτακιστών με γενικές απεργίες και ένοπλες διαδηλώσεις. Η Rosa Luxemburg και ο Karl Liebknecht, μέλη και οι δύο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας (SPD) που έχουν αποχωρήσει, ιδρύουν το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD) και πηγούνται της εξέγερσης. Στις 12 Ιανουαρίου, η εξέγερση καταστέλλεται αγρια από τις κυβερνητικές δυνάμεις και οι δύο πηγέτες εκτελούνται στις 15 του ίδιου μήνα
10 Ιανουαρίου 1919	Αποβιβάζεται στην Οδησσό ο γάλλος στρατηγός Nr' Αναστάτι ο Εκστρατεία της Κριμαίας εναντίον του Κόκκινου Στρατού. Στη συγκεκριμένη πολεμική εκστρατεία συμμετείχε και η Ελλάδα, με δύο μεραρχίες
2 Μαρτίου 1919	Ξεκινά τις εργασίες του το Ιδρυτικό Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς στη Μόσχα με τη συμμετοχή 52 αντιπροσώπων από 34 κόμματα και συνδικαλιστικές οργανώσεις
21 Μαρτίου 1919	Ιδρύεται η Ουγγρική Σοβιετική Δημοκρατία, η οποία θα διαρκέσει έως τις 6 Αυγούστου 1919. Το βραχύβιο αυτό πολιτικό καθεστώς συγκροτείται στα πρότυπα των ρωσικών σοβιέτ, ενώ το Επαναστατικό Συμβούλιο Διακυβέρνησης είναι υπεύθυνο για την άσκηση της εκουσίας. Σε αυτό συμμετέχουν, μεταξύ άλλων, ο Μπέλλα Κουν ως Επίτροπος επί των εξωτερικών υποθέσεων και ο Γκέοργκ Λούκατς ως Επίτροπος επί των πολιτιστικών
1 Νοεμβρίου 1920	Κρίσιμες βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα εν μέσω της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Το ΣΕΚΕ συμμετέχει στην εκλογική μάχη καταρτίζοντας συνδυασμούς σε 23 περιφέρειες και συγκεντρώνει 30-50.000 ψήφους
Άνοιξη 1921	Αρχίζει η περίοδος του ρωσικού λιμού, κατά τη διάρκεια της οποίας υπολογίζεται ότι πέθαναν περίπου 5 εκατομμύρια άνθρωποι. Διάρκησε μέχρι το 1922 και έπληξε κυρίως την Κεντρική και Νότια Ρωσία
1-18 Μαρτίου 1921	Εκδηλώνεται η εξέγερση της Κροστάνδης. Ο Λέων Τρότσκι, ως στρατηγός του Κόκκινου Στρατού, αναλαμβάνει να την αντιμετωπίσει. Η εξέγερση καταπονίγεται στο αίμα, με χιλιάδες νεκρούς, τραυματίες, συλληψεις και εκτοπισμούς. Ήταν η μεγαλύτερη εξέγερση κατά του σοβιετικού καθεστώτος κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου
14 Μαρτίου 1921	Εγκρίνεται από το 10o Συνέδριο του ΚΚΣΕ η Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ) που προτείνει ο Λένιν και εισάγει ένα οικονομικό σύστημα όπου η ελεύθερη αγορά και ο καπιταλισμός θα υπόκεινται σε κρατικό έλεγχο, ενώ οι κρατικές επιχειρήσεις θα πρέπει να αποσκοπούν στο κέρδος
27 Μαρτίου- 2 Απριλίου 1922	Διεξάγεται το 11o Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος, κατά τη διάρκεια του οποίου διορίζεται ο Στάλιν Γενικός Γραμματέας του ΚΚΣΕ από τον Λένιν
29 Δεκεμβρίου (16 Δεκεμβρίου) 1922	Ιδρύεται η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ)
21 Ιανουαρίου 1924	Πεθαίνει ο Λένιν
3 Νοεμβρίου 1924	Η ολοκλήρωση του 3ου Εκτάκτου Συνεδρίου του ΣΕΚΕ (Κ) επισφραγίζει τη μετεξέλιξή του σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ). Γραμματέας της ΚΕ εκλέγεται ο Παντελής Πουλιόπουλος. Ακολουθεί η διαγραφή του Αθραάμ Μπεναρόγια και μετάν της ιδρυτικής γενιάς του ΣΕΚΕ που είχαν διαφωνήσει με την μπολσεβικοποίηση του κόμματος.

## ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1917. Η πορεία προς την Οκτωβριανή Επανάσταση. Από μόνα σε μόνα, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2017.

Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ, τ. Α΄, 1918–1949, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995.

Εμείς αρχίσαμε...ο πάγος έσπασε...ο δρόμος χαράχτηκε... Αφιέρωμα: 100 χρόνια Οκτωβριανή Επανάσταση (1917–2017), Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2017.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στην Λογική της Ιστορίας. Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής, σειρά: Ριζοσπαστική Σκέψη, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2017.

Το πρώτο συνέδριο του ΣΕΚΕ. Πρακτικά, Αθήνα, Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, 1982.

Το πρώτο συνέδριο του ΣΕΚΕ (Πρακτικά). Αφιερωμένο στα 100 χρόνια του ΚΚΕ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή – εφ. Ριζοσπάστης, 2018.

Άβριτς, Πολ. κ. á., Αναρχικοί και μπολσεβίκοι στην Ρωσική Επανάσταση, μτφρ.: Poziva Μπέρκνερ – Μάκης Κορακιανίτης – Γιόλη Μηαλή – Γιάννης Ιωαννίδης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017.

Βαφειάδης, Μάρκος, Απομνημονεύματα, τ. 1, 1909–1939, Αθήνα, Δίφρος, 1984.

Βούλγαρης, Κώστας – Κώστας Χριστόπουλος (επιμ.), 1917. Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η Ρώσικη πρωτοπορία, Αθήνα, Βιβλιούραμα, 2017.

Carr, E.H., Μικρή ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης, μτφρ.: Ανδρέας Πλαπάς, Αθήνα, Πλατάκης, 2017.

Cliff, Tony, All Power to the Soviets: Lenin 1914–1917, 2 τ., Σικάγο, Haymarket Books, 2004.

Γκριτζώνας, Κώστας, Πρώιμες μορφές του επαναστατικού κινήματος στην Ελλάδα. Ουτοπιστές-σοσιαλιστές και αναρχικοί αντιεξουσιαστές 1870–1920, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2002.

Ελεφάντης, Άγγελος, Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.

Ζιώγου, Μαρία (επιμ.), Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερμηνευτικές προεκτάσεις, σειρά: Ριζοσπαστική Σκέψη, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2017.

Hobsbawm, Eric, Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914–1991, μτφρ.: Βασίλης Καπετανγιάννης, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

Hobsbawm, E.J., Η εποχή των επαναστάσεων 1789–1848, μτφρ.: Μαριέτα Οικονομοπούλου – Αγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα, MIET, 2002.

Καμπαγιάννης, Θανάσης, Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1918–1926. Οι απεργίες, τα συνέδρια της ΓΣΕΕ και η οργανική σύνδεση με το ΣΕΚΕ-ΚΚΕ, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2007.

Καραφουλίδης, Βίκι, *H γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοθήραμα, 2011.

Καρπόζηλος, Κωστής, «Η συμμετοχή του ΣΕΚΕ στις εκλογές του 1920 και το πρόγραμμα της "επαναστατικής ουτοπίας"», *Ουτοπία*, τχ. 56 (2003), σ. 97-113.

Καρπόζηλος, Κωστής (επιμ.), *Αρχείο Σταύρου Καλλέργη. Ψηφίδες από τον σχεδιασμό της σοσιαλιστικής πολιτείας*, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2013.

Κορδάτος, Γιάννης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Πέτρος Β. Καραβάκος, 1956.

Κουτσούκαης, Αλέκος, *Η πρώτη δεκαετία του ΚΚΕ, 1918-1928. Ιστορικό δοκίμιο*, Αθήνα, Γνώση, 1979.

Λένιν, Β.Ι., *Κράτος και επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1996.

Λένιν, Β.Ι., *Από τον Απρίλη στον Οκτώβρη. Κείμενα για την Οκτωβριανή Επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2020.

Λεονταρίτης, Γεώργιος, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, μτφρ.: Σαράντης Αντίοχος, Αθήνα, Εξάντας, 1978.

Λιβιεράτος, Δημήτρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα, 1918-1923*, Αθήνα, Καρανάσσης, 1976.

Λούξεμπουργκ, Ρόζα, *Ρωσική Επανάσταση. Κριτική εκτίμηση*, μτφρ.: Άγιος Στίνας, Αθήνα, Ύψιλον/Βιβλία, 1980.

Μαργαρίτης, Γιώργος, *Η Ρωσική Επανάσταση. Μια σύντομη ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2017.

Μαρξ, Καρλ – Φρίντριχ Ένγκελς, *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, μτφρ.: Γιώργος Κόττης, εισαγωγή: Eric Hobsbawm, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

Μεττ, Ίντα, *Η Κομμούνα της Κρονστάνδης*, μτφρ.: Άγιος Στίνας, χ.τ., Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1948.

Μινιville, China, *Οκτώβρης. Η ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, μτφρ.: Γιώργος-Ικαρος Μπαμπασάκης, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017.

Μοσκώφ, Κωστής, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, χ.ε., 1979.

Μπεναρόγια, Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα, Ολκός, 1975.

Μπεναρόγια, Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, επιμ. Άγγελος Ελεφάντης, Αθήνα, Κομμούνα, 1986.

Μπεναρόγια, Αβραάμ, *Ελπίδες και πλάνες*, εισ.-επιμ. Θεόδωρος Μπενάκης, Αθήνα, Στοχαστής, 1989.

Μπετελέμ, Σαρλ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, Ζη περίοδος, 1930-1941*, μτφρ.: Σπ. Κακουριώτης, Αθήνα, Κουκκίδα, 2017.

Νούτσος, Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, 4 τ., Αθήνα, Γνώση, 1990-1994.

Νούτσος, Παναγιώτης, *Νίκος Γιαννιώς. Άνδρος 1885 – Αθήνα 1958*, Αθήνα, Τυπωθήτω / Δάρδανος, 1997.

Ριντ, Τζων, 10 μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο, Αθήνα, Αλφειός, 1975.

Ροσμέρ, Αλφρέντ, *Η Μόσχα του Λένιν*, μτφρ.: Δήμητρα Κυρίλλου – Κώστας Πίττας, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2017.

Service, Robert, *Ρωσική Επανάσταση, 1900-1927*, μτφρ.: Τ. Παπαϊωάννου, Αθήνα, Οκτώ, 2017.

Σερζ, Βίκτορ, *Έτος Ένα της Ρώσικης Επανάστασης*, μτφρ.: Παρασκευάς Ψάνης, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2018.

Τρίκκας, Τάσος, *Οκτωβριανή επανάσταση 1917-2017: Από το όραμα στην πράξη. Κομμουνιστική Διεθνής. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, ρωγμές στη μονοπλιθικότητα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017.

Τρότσκι, Λέον, *Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, 2 τ., μτφρ.: Λίλλης Μιχάλης, Αθήνα, Παρασκήνιο, 2006.

Volin, (Eichenbaum Mikailovic Vsevolod), *Η άγνωστη επανάσταση 1917-1921. Ο αγώνας για την αληθινή κοινωνική επανάσταση*, τ. Γ', μτφρ.: Φώτης Τερζάκης – Γιώργος Τερζάκης, επιμ.: Κώστας Δεσποινιάδης, Αθήνα, Πανοπτικόν, 2017.

Volin, (Eichenbaum Mikailovic Vsevolod), *Η Ρωσική Επανάσταση*, μτφρ.: Γιώργος Τσιριγκούλης, Αθήνα, Εκδόσεις Καινά Δαιμόνια, 2017.

Χλιουνάκης, Γιάννης, *Ικάρια πτήση. Χρονικό της ρωσικής επανάστασης*, Αθήνα, Τόπος, 2017.

# 2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΤΠΕΣ



Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα

email: [aski@askiweb.gr](mailto:aski@askiweb.gr)

τηλ.: 210-3223062

[www.askiweb.eu](http://www.askiweb.eu)

[facebook.com/askigr/](https://facebook.com/askigr/)

2021

ISBN: 978-618-85162-4-3